

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Dichter bij de waarheid: Parrhesia en dramatisering in het werk van Joost van den Vondel
Paijmans, M.G.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Paijmans, M. G. (2015). Dichter bij de waarheid: Parrhesia en dramatisering in het werk van Joost van den Vondel.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Hoofdstuk 2

De vredevorst op het oorlogspad

Polyfonie in de lofdichten op Frederik Hendrik (1625-1633)

Inleiding

Drie dagen na de dood van Maurits van Oranje, op 27 april 1625, werd zijn halfbroer Frederik Hendrik door de Staten-Generaal benoemd tot aanvoerder van het leger en de vloot van de Republiek.¹ Op 1 juni volgde hij Maurits op in het ambt van stadhouder van Holland en Zeeland. Tot dan toe had Frederik Hendrik zich op de achtergrond gehouden in het conflict tussen de orthodoxe calvinisten en de remonstranten, maar naarmate zijn bestuurlijke verplichtingen en verantwoordelijkheden toenamen, werd hij van beide kanten geprest om zich uit te spreken. Als hij in de lijn van zijn voorganger koos voor de calvinisten betekende dat de onderdrukking van de remonstranten en een kleine kans op samenwerking met de rijke Hollandse handelssteden, maar de keuze voor een tolerant beleid zou door de calvinistische predikanten worden opgevat als een steunbetuiging aan de remonstranten, wat het risico van nieuwe onlusten met zich meebracht (Israel 1990, 77). In de lente van 1625 opende de culturele elite van de Hollandse steden een poëtisch offensief; zowel calvinisten als remonstranten poogden Frederik Hendrik met gedichten voor hun standpunten in te nemen. Vondel was een van de meest fanatieke deelnemers. Terwijl hij werkte aan *Palamedes*, waarin Maurits' reputatie definitief om zeep werd geholpen, onthaalde hij diens opvolger met liederen en gedichten. Tot 1632 zou hij Frederik Hendriks verrichtingen in Den Haag en in het strijdperk op de voet volgen en opluisteren met poëzie. Zes van deze teksten worden in dit hoofdstuk behandeld, te weten *Begroetenis* (1625), *Geboortklock* (1626), *Verovering van Grol*

¹ Er moest nl. zo snel mogelijk een nieuwe aanvoerder komen in de strijd om Breda, dat in 1624-1625 werd belegerd door Ambrogio di Spinola (Poelhekke 1978, 82).

(1627), *Amsteldams Wellekomst* (1628), *Zegesang* (1629) en *Stedekroon* (1632). Hoewel de genres en geadresseerden enigszins uiteenlopen, duid ik deze teksten gezamenlijk aan als Vondels lofdichten op Oranje.

In de eerste plaats vertolken deze lofdichten de belangen van de Amsterdamse magistraat in 1625 die, zoals gezegd in hoofdstuk 1 (84), overwegend uit staatsgezinde burgemeesters bestond. Zij streefden naar afschaffing van de antiremonstrantse plakaten die Maurits vanaf 1618 aan Amsterdam had opgelegd en wilden, naarmate de oorlog tegen Spanje vorderde, ook steeds meer invloed uitoefenen op de oorlogspolitiek. In de Unie van Utrecht was vastgelegd dat oorlogs- en buitenlandse politiek onder het beleid van de Staten-Generaal en onder de aanvoerder van de Staatse troepen, Frederik Hendrik dus, vielen en dat de steden daarop geen directe invloed konden uitoefenen. Aangezien de Amsterdamse regenten een groot deel van de oorlogsgelden opbrachten, beschouwden zij die wetgeving als onrechtvaardig, temeer daar de koopvaardij, waar veel van deze regenten een aandeel in hadden, gebaat was bij vrede en werd belemmerd door de oorlog.² Hoewel Vondel niet in regentenkringen verkeerde, stond hij als dichter in contact met leden uit de culturele elite, zoals P.C. Hooft, Laurens Baeck en Laurens Reael, die dat wel deden of bevriend waren met Amsterdamse regenten en hun staatsgezinde opvattingen deelden.

In Vondels poëtische appel aan Frederik Hendrik speelde parrhesia wederom een voorname rol, zoals ik in dit hoofdstuk zal betogen. De parrhesia in de lofdichten is echter van een andere orde dan de parrhesia die werd gethematiseerd in de Voorrede van *Palamedes*. Daar was parrhesia het voorrecht van de Atheners om zich in de democratische volksvergadering uit te spreken over het bestuur van de polis. Zoals uiteengezet in de Inleiding (27) deed zich daarbij het probleem voor dat sofisten het recht van parrhesia misbruikten om de Atheners valse waarheden voor te spiegelen en de werkelijke parrhesiasten de mond te snoeren. De volksvergadering kon geen onderscheid maken tussen de retoriek van de sofisten en de waarheid van een

² Zie bijv. Israel 1995, 517-521; Smits-Veldt 1977, 230.

parrhesiast, omdat de Atheners liever de vleierijen van de sofisten aanhoorden dan de ongemakkelijke waarheden van een parrhesiast. Binnen de democratie kwam iedereen voor zichzelf op maar niemand voor de polis als geheel; er was geen sprake van een ‘collectief ethos’ waar de parrhesiast zich op kon richten, zodat zijn waarheid niet werd gehoord (FS 82; CdF84 48-50). Met ‘ethos’ (*ethos*) duid ik op het Griekse woord voor ‘karakter’ of ‘levenshouding’ dat ook werd gebruikt om de collectieve overtuigingen en idealen van de polis te beschrijven. Het probleem van de afwezigheid van een collectief ethos binnen de democratie deed zich niet voor binnen de monarchie, waar parrhesia de vorm aannam van raadgeving aan de vorst. Via het ethos van de vorst liet de parrhesiast zijn invloed gelden in het politieke domein, voor zover dat ethos werd gevormd door parrhesia en gold als principe voor het bestuur van de vorst (CdF84 62). Ik beschouw Vondels lofdichten aan Frederik Hendrik als een poging om op grond van diens vorstelijke ethos een ethische ruimte op te roepen in het politieke domein, waarin de waarheid in de zin van wat goed, heilzaam en nuttig is voor de Republiek hoorbaar was. Vondel daagt Frederik Hendrik uit om met hem het spel van parrhesia te spelen.³

Frederik Hendrik was echter geen monarch maar een stadhouder en een legerleider, die weliswaar dynastieke ambities zou hebben gekoesterd,⁴ maar nog altijd verantwoordelijkheid moest afleggen aan de Staten en de Staten-Generaal (Israel 1995, 300-306). Vondel stond voor de uitdaging om in zijn lofdichten een vorstelijk

³ Foucault omschrijft dit spel als volgt: ‘Thus the true game of *parrhēsia* will be established on the basis of this kind of pact which means that if the parrhesiast demonstrates his courage by telling the truth despite and regardless of everything, the person to whom this *parrhēsia* is addressed will have to demonstrate his greatness of soul by accepting being told the truth. This kind of pact, between the person who takes the risk of telling the truth and the person who agrees to listen to it, is at the heart of what could be called the parrhesiastic game’ (CdF84 12-13).

⁴ De prins van Oranje was soeverein in Orange, een kleine provincie van Frankrijk, die in 1672 zou worden opgeslokt door het Franse koninkrijk. Volgens Keblusek en Zijlmans (1997) liet Frederik Hendrik zijn dynastieke status afstralen op het stadhouderschap en stuurde hij erop aan dat de Republiek op den duur haar staatsvorm zou inruilen voor een monarchie, of althans een krachtiger gestructureerde Republiek, met aan het hoofd de prins van Oranje (16). Rowen (1988) nuanceert dit beeld en stelt dat het is gebaseerd op de retoriek van prinsgezinde predikanten en dichters (231). Van Deursen (2005) stelt dat ook Maurits nooit naar soevereiniteit heeft gestreefd (280).

ethos op te roepen, als voorwaarde voor parrhesia. Hij zocht naar een vorm die dit ethos kon oproepen en daar tegelijkertijd een transformatie in teweeg kon brengen, zoals parrhesia beoogt. Dat dit tijdens deze politiek instabiele periode een hele zoektocht was, blijkt uit de verschillende vormen die Vondels lofdichten aannemen en de ‘vermenging van genres’ binnen de afzonderlijke lofdichten. W.A.P. Smit (1975) heeft betoogd dat de combinatie van het lofdicht, het epos en de klassieke rede binnen *Verovering van Grol* een verhuld experiment behelsde met de epische stijl en motieven. Marijke Spies (1978) ging daar tegen in door te stellen dat precies deze combinatie van genres door Julius Caesar Scaliger in zijn *Poetices libri septem* (1561) werd beschreven als een lyrisch genre (576), dat ze zelf aanduidt als het ‘episch-argumenteel opgezette lofdicht’ (569). Of de vermenging van genres in de lofdichten nu een experiment of een bestaand genre betrof, binnen mijn interpretatie vormt ze in de eerste plaats een afspiegeling van de politieke meerstemmigheid van Vondels omgeving.

Vondels lofdichten op Oranje geven blijk van meerstemmigheid door voortdurend te onderhandelen tussen staats- en prinsgezinde belangen.⁵ De staatsgezinde belangen in de lofdichten heb ik hierboven beschreven. Het prinsgezinde discours manifesteert zich als Vondels pogingen om de lofdichten tot in de studeerkamer of de legertent van Frederik Hendrik te laten doordringen, zodat die ze daadwerkelijk onder ogen kreeg. Daartoe diende Vondel zijn publicaties nauwgezet af te stemmen op de hofetiquette en op de politieke omstandigheden op het moment van uitgave. Niet alleen in de inhoud, maar ook in de vorm en de wijze van uitgeven van de lofdichten klinken stemmen door die botsen met Vondels staatsgezinde opvattingen en aldus inzicht verschaffen in het prinsgezinde discours.

Voor de analyse van de veelstemmigheid in de lofdichten maak ik gebruik van het in de Inleiding (32-36) reeds geïntroduceerde concept polyfonie, ontwikkeld door de Russische literatuurwetenschapper Michael Bachtin (1895-1975). Bachtin veronderstelt dat iedere taaluiting dialogisch van aard is, in de zin dat ze haar

⁵ Over meerstemmigheid in de lofdichten, zie Poelhekke 1979.

betekenis ontleent aan de ‘ongefinaliseerde’ relaties met andere taaluitingen (Dentith 1995, 139-140). Die ‘andere’ taaluitingen zijn vaak niet direct zichtbaar in een tekst, maar manifesteren zich pas in een polyfone analyse, zoals Bachtin (1984) beschrijft aan de hand van een voorbeeld:

Imagine a dialogue of two persons in which the statements of the second speaker are omitted, but in such a way that the general sense is not at all violated. The second speaker is present invisibly, his words are not there, but deep traces left by these words have a determining influence on all the present and visible words of the first speaker. We sense that this is a conversation, although only one person is speaking, and it is a conversation of the most intense kind, for each present, uttered word responds and reacts with its every fiber to the invisible speaker, points to something outside itself, beyond its own limits, to the unspoken words of another person. (197)

Jeroen Jansen (2009) heeft het concept polyfonie gebruikt in zijn analyse van Vondels *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste* (1650), een poëtische tekst waarin Vondel aanbevelingen doet voor de manier waarop aankomende dichters zich in de dichtkunst kunnen bekwamen, om aan te tonen dat de *Aenleidinge* is opgebouwd uit concrete dialogen die Vondel toentertijd heeft gevoerd met leerling-dichters. Op vergelijkbare wijze zal ik de ‘dialog’ tussen de verschillende politieke discoursen in Vondels lofdichten construeren op basis van de verschillende stemmen in de lofdichten. Ik beschouw de dialoog die dan ontstaat als een representatie van het politieke domein, zoals Jansens analyse een representatie opleverde van een poëtische discussie.

Volgens Bachtin biedt polyfonie een platform voor onderhandelingen die in de samenleving worden bemoeilijkt door machtsverhoudingen. In deze dialoog, die nooit eenstemmig of statisch is, is voor hem zelfs de waarheid gelegen, als een representatie van het maatschappelijke krachtenveld (Bachtin 1984, 65-66, 90). Met Bachtin kan de polyfonie van Vondels lofdichten als de ethische ruimte worden gezien waarbinnen de meerstemmige werkelijkheid van de Republiek bij de gratie van het vorstelijke ethos van Frederik Hendrik zich manifesteert. Net als in het treurspel *Palamades* is

parrhesia in Vondels lofdichten op twee manieren werkzaam: als de presentatie van de politieke standpunten van de Amsterdamse regenten aan de prins en als een ethisch appel aan de prins om zich te vereenzelvigen met het collectieve ethos en te handelen in overeenstemming met de waarheid voor de Republiek.

Vooruitblik

In dit hoofdstuk zal ik de dialoog tussen Amsterdam en Oranje in Vondels lofdichten analyseren met betrekking tot de specifieke historische gebeurtenissen die in de betreffende lofdichten worden bezongen. Henk Duits (1990) heeft laten zien dat Vondels verhouding tot het instituut van het stadhouderschap en de prinsen van Oranje per tekst varieert en samenhangt met de politieke omstandigheden en Vondels eigen situatie op het moment van publicatie. Om die reden heb ik de periode 1625-1633 onderverdeeld in drie tijdvakken, waarbinnen de verhouding tussen Amsterdam en Oranje tijdelijk in een evenwicht verkeerde. In de periode 1625-1626 was de positie van de stadhouder in het conflict tussen de calvinisten en de remonstranten onzeker en schikte Vondel zich in verregaande mate naar het prinsgezinde discours. In deze periode verschenen de lofdichten getiteld *Begroetenis* (1625) en *Geboortklock* (1626), die worden besproken in paragraaf 2.1. In de periode 1627-1630 besloot de prins om de steden waar remonstranten zich bedreigd voelden, militaire steun te bieden in ruil voor oorlogsgelden. Vondels *Verovering van Grol* (1627), *Amsteldams Wellekomst* (1628) en *Zegesang* (1629), die in paragraaf 2.2 aan bod komen, bieden inzicht in deze precaire samenwerking. In het jaar 1632 ten slotte keerde de prins zich abrupt van Amsterdam af door de vredesonderhandelingen met Spanje af te breken en zich financieel aan de Franse koning te verbinden. Vondels reactie op deze ontwikkeling bestudeer ik in paragraaf 2.3 aan de hand van *Stedekroon* (1632) en gerelateerde gedichten, zoals ‘Vredewensch aen Constantyn Huigens’ (1633).

2.1 Openingsoffensief (1625-1626)

In de jaren 1625 en 1626 werden de laatste voorbereidingen getroffen voor Frederik Hendriks stadhouderschap, wat gepaard ging met een reeks van officiële gebeurtenissen. Op 4 april 1625 trouwde hij met Amalia von Solms-Braunfels (1602-1675), een adellijke hofdame in het gevolg van het keurvorstelijke echtpaar Elizabeth Stuart en Frederik V.⁶ Het huwelijk was afgedwongen door Maurits' testament, waarin hij uit zorg over het voortbestaan van de Nassause dynastie had laten vastleggen dat Frederik Hendrik Maurits' vermogen pas kon erven nadat hij was getrouwd en voor nageslacht had gezorgd.⁷ Zoals gezegd werd Frederik Hendrik kort na Maurits' dood benoemd tot aanvoerder van het Staatse leger, dat op dat moment was verwickeld in de hopeloze strijd om Breda. Op 1 juni werd hij aangesteld als stadhouder van Holland en Zeeland, en de volgende dag ging Breda verloren aan Spanje. De maanden daarop volgden de aanstellingen als stadhouder van Overijssel (6 juli), Utrecht (9 juli) en Gelderland (november; Poelhekke 1978, 78-80, 97-100). Ondertussen was op 16 september Maurits met veel pracht en praal bijgezet in het familiegraf te Delft. Ook was Amalia inmiddels zwanger; op 27 mei 1626 beviel ze van Willem II.

Al deze gebeurtenissen brachten een stroom van publicaties op gang, afkomstig van zowel prins- als staatsgezinden die iets bij de nieuwe stadhouder onder de aandacht wilden brengen. De reacties van Frederik Hendrik op de gedichten die hij ontving ter gelegenheid van de begrafenis van Maurits geven een eerste indicatie van zijn gezindheid.⁸ Zo werd de remonstrantse Caspar Barlaeus, die in 1619 door toedoen

⁶ Toen Elizabeth en Frederik door keizer Ferdinand II uit Bohemen waren verdreven, kwam Amalia in hun gevolg in 1621 in Den Haag aan (Groenveld 1993, 34-36; Keblusek en Zijlmans 1997, 47-57). Over de relatie tussen Amalia en Elizabeth, zie Akkerman 2014.

⁷ Zie Scherft 1966, 278; Poelhekke 1978, 77-78; Van der Ploeg en Vermeeren 1997, 61-62.

⁸ De STCN vermeldt vijf funeraire teksten in 1625: Johannes Bogerman, *Het christelijck overlijden van den ... prince Mauritius van Nassau*; Daniël Heinsius, *Laudatio funebris, invicto & excelsæ memoriæ principi Mauritio*; Pier Winsemius, *Vita, res gestae, et mors, illustrissimi principis Mauriti, princ. Auricae*; Gerrit van Diemen, *Claegh-gedicht, over den doot vanden alder-doorluchtighsten prince van Orangien, Maurits van Nasso*; Jacob van der Burgh, *Carmen funebre in obitum ... Mauricii principis ac domini Aurantiæ*; Caspar Barlaeus, *Manes Aurai, sive in funus illustrissimi ac invictissimi principis D.*

van Maurits uit zijn ambt van hoogleraar was ontslagen (Worp 1886, 24-40), beloond met een geldbedrag, weliswaar nadat hij nog een lofrede en een gedicht had ingezonden en door intensieve bemiddeling van Constantijn Huygens, de secretaris van Frederik Hendrik.⁹ Een ander positief voorteken was dat hij de remonstrantse Cornelis van der Mijle, schoonzoon van Oldenbarnevelt, in genade had aangenomen nadat deze een erefunctie bij Maurits' begrafenis had geaccepteerd (Poelhekke 1978, 157). Frederik Hendrik was de remonstranten niet vijandig gezind mits ze bereid waren door het stof te gaan. Alles wees erop dat Frederik Hendrik een ander beleid zou voeren dan Maurits (Israel 1995, 489).

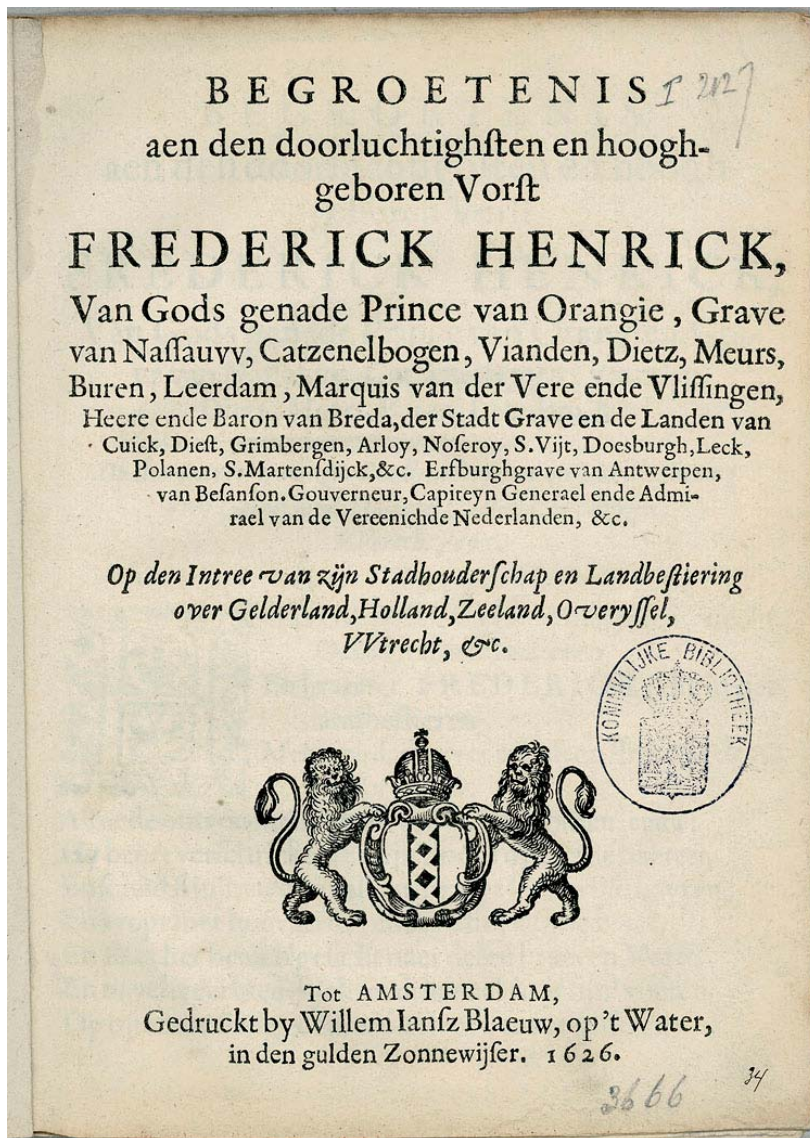
Vondel schreef geen lijkdicht op Maurits – dat zou zijn geloofwaardigheid als auteur van de gelijktijdig verschenen *Palamedes* ook niet ten goede zijn gekomen –, maar publiceerde pas in 1626 de *Begroetenis aen den doerluchtighsten en hooghgeboren Vorst Frederick Henrick* (afb. 5), een 260 verzen tellend lofdicht op 'den Intree van zijn Stadhouderschap en Landbestiering over Gelderland, Holland, Zeeland, Overysseel, Wtrecht, &c.'¹⁰ Afgaand op dit gegeven en aangezien de zwangerschap van Amalia in de tekst nog niet wordt genoemd moet deze tussen november 1625 en mei 1626 zijn verschenen.¹¹ Opmerkelijk aan het titelblad is dat Vondel hier niet wordt genoemd; zijn naam staat alleen onderaan *Begroetenis* en onder de gedichten in het nawerk.

Mauricii ... epicedium. De collectie van het Rijksmuseum omvat meerdere prenten en beeldgedichten op de dood en de begrafenis van Maurits. De pamflettencatalogus TEMPO vermeldt geen uitgaven over Maurits in 1625.

⁹ De teksten van Barlaeus waren *Ad illustrissimum principem Fredericum Henricum ... gratulatio panegyrica* (1625) en *De Frederici Henrici Auransiorum Principis Praefectura Panegyris* (1625). Zie Keblusek 1997, 183; Worp 1886, 179-180. Voor de brieven van Huygens en Barlaeus dienaangaande, zie Huygens, *Briefwisseling*, epist. 294, 296-297, 299-300. In brieven aan Jacob van der Burgh schreef Huygens dat hij verbaasd is dat Burgh en Barlaeus de burgertwisten in hun gedichten hebben durven aankaarten (Huygens, *Briefwisseling*, xliii, liii, epist. 286-289).

¹⁰ Gebruikt ex. UBA: Vondel 8 A 20. Voor de regelnummering, zie WB 2: 507-520. Van *Begroetenis* verscheen één herdruk, eveneens gedateerd 1626, waarin op de versozijde van het titelblad een sonnet was toegevoegd (WB 2: 804). Het gebruikte ex. van de tweede druk is UBA: Vondel 8 A 21.

¹¹ Over de afwezigheid van Willem II in *Begroetenis*: 'Omhels uw' bruydegom, ghy princelijcke bruydt, / Soo datter rijse eerlang een' vrome Oranje spruyt' (v. 179-180).

Afb. 5 Het titelblad van *Begroetenis* (1626).

Daarbij is het vignet van uitgever Willem Jansz Blaeuw vervangen door het stadswapen van Amsterdam.¹² Beide ingrepen wijzen op een collectieve uitgave, bijvoorbeeld onder auspiciën van de Amsterdamse magistraat. Aangezien de magistraat in 1625 en 1626 werd bemand door staatsgezinde burgemeesters,¹³ en het stadswapen op het

¹² Het Amsterdamse stadswapen staat op de titelpagina's van Vondels uitgaven *Verovering van Grol* (1627) en *Maeghdeburghs Liickoffer* (1628), beide uitgegeven door Blaeuw.

¹³ Voor de burgemeesters van 1625, zie hoofdstuk 1, 84, noot 106. De burgemeesters van 1626 waren de gematigde calvinist Pieter de Vlaming van Oudshoorn (NNBW 7: 1271), de verkapte katholiek Jan Cornelisz Geelvinck (23), de verkapte remonstrant Anthony Oetgens van Waveren (NNBW 9: 774) en wederom Jacob van Neck.

titelblad veelvuldig was gebruikt door de voornaamste uitgever van de Nederduitse Academie, Cornelis Lodewijksz van der Plasse, bood het titelblad van *Begroetenis* een staatsgezinde aanblik.¹⁴ In het nawerk van de uitgave bevinden zich drie korte gedichten op Frederik Hendrik, Amalia en keurvorst Frederik V van de Palts.¹⁵

In mei 1626 of kort daarna moet Vondels *Geboortklock van Willem van Nassau* zijn verschenen.¹⁶ De publicatie is opgedragen aan Frederik Hendrik en Amalia, maar het bijna duizend verzen lange lofdicht richt zich tot Amalia. *Geboortklock* was op vergelijkbare wijze als *Begroetenis* uitgegeven in kwartoformaat, zij het dat de naam van de dichter en de ‘gulden Sonnewijser’ van Blaeu nu wel op het titelblad prijken. Na het titelblad is een handgeschreven dedicatie aan Amalia ingeplakt, getiteld ‘Aen de doorluchtichste Princesse Amelia’.¹⁷ Op de achterzijde van dit sonnet staat een gravure van de ‘Oranjeboom’ (afb. 6; WB 2: 768). Onder de boom staan Frederik Hendrik en Amalia; tussen hen in zit de voedster met Willem II. Boven de boom zweeft de bode van de goden, Mercurius, met een spreuk uit Vergilius’ *Eclogae* (5: 64): ‘Deus, Deus ille, Menalca’ (Het is een god, een god, Melckerbuur).¹⁸ In *Geboortklock* worden de twee personages linksonder geïdentificeerd als ‘Melckerbuur’ en ‘Elsken’ (v. 645-668), een Hollandse boer en boerin, die muziek maken en geschenken brengen. De christelijke connotatie is die van de heilige familie in de stal te Bethlehem na de geboorte van Christus, met de hemelse boodschap van de engelen (‘Eere [zy] Godt in de hoogste [*hemelen*],’ Luc. 2: 14) en bezoekers met geschenken.

¹⁴ Over het stadswapen voorop Academie-uitgaven, zie Hummelen 1982, 210-211; Smits-Veldt 1986, 85.

¹⁵ De gedichten zijn getiteld ‘Op de beelden van Vorst Frederick Henrick’ (WB 2: 521-523), ‘Op de beelden der doorluchtichste en hooggebore Vorstinne Amelia, Princesse van Orangie, &c.’ (WB 2: 524) en ‘Yet seldsaems in ’s Gravenhaegh’ (WB 2: 526).

¹⁶ Gebruikt ex. UBA: Vondel 2 C 17. Voor de regelnummering, zie WB 2: 765-803.

De STCN vermeldt slechts één andere publicatie op deze gebeurtenis: J.J. Starters *Triumph-wagen, uytbeeldende de voor-treffelijcke deughden vanden ... heere ... Wilhelmus, prince van Orangien* (1626).

¹⁷ Het handschrift is niet van Vondel. Voor het sonnet, zie WB 2: 767.

¹⁸ De *Eclogae* (38 v. Chr.) werden later *Bucolica* genaamd (Vergilius 1900b). ‘Menalca’, wat klinkt als ‘Melckerbuur’, is daarin een prototypische naam voor een boer of herder.

Afb. 6 De anonieme gravure van de Oranje-boom in *Geboortklock* (1626).

Ten slotte gaf Vondel in de jaren 1625-1626 twee liedteksten uit, 'Princelied' (1525) en 'Oranje may-lied' (1626), die inhoudelijk grote overeenkomsten vertonen met respectievelijk *Begroetenis* en *Geboortklock*, maar gericht waren op een burgerlijk publiek. Het 'Princelied' is geschreven op de wijs van het 'Wilhelmus' en begint als volgt:

FREDRICK van Nassouwe
Ben ick vroom Hollandsch bloed,
Mijn Vaderland getrouwe
Met leven lijf en goed:¹⁹

¹⁹ WB 2: 505, v. 1-4. Gebruikt ex. UBL: Thyspf 3176. Voor de regelnummering, zie WB 2: 505-506. De tekst heeft geen auteursnaam of imprint, maar verscheen waarschijnlijk in mei: 'Noch wil ick 't vendel

Het lied verscheen ter gelegenheid van Frederik Hendriks aanstelling als aanvoerder van het Staatse leger. Doordat Vondel de prins het lied in de eerste persoon laat zingen, plaatst hij hem nadrukkelijk in de voetsporen van zijn vader. ‘Oranje may-lied’ is een meilied op de geboorte van Willem II, op de melodie van de populaire Franse courante ‘Si c’est pour mon pucelage’.²⁰ De tekst beschrijft de in *Geboortklock* afgedrukte prent van de Oranje-boom en zal dus ongeveer tegelijkertijd zijn verschenen.

Alle vier de publicaties waren lokaal en in staatsgezinde kringen verankerd. Blaeu was namelijk niet alleen de meest prestigieuze uitgever van Amsterdam en in die zin de uitgelezen bezorger van een lofzang op de prins, maar ook was hij, net als zijn aangetrouwde neef P.C. Hooft, staatsgezind in zijn opvattingen.²¹ Het gegeven dat *Begroetenis* niet onder Vondels naam, maar onder het Amsterdamse stadswapen verscheen, suggereert ook dat de publicatie een Amsterdamse boodschap, zo niet de opvattingen van de Academie uitdroeg.

Een meerstemmige begroeting

Het ligt in de lijn der verwachting dat Vondel in zijn lofdichten, zo kort na de *Palamedes*-uitgave, de politieke opvattingen van de Amsterdamse regenten weer naar voren zal brengen. De vraag is hoe hij dit doet op een moment dat er nog weinig bekend is over de politieke ambities van Frederik Hendrik. Ik zal Vondels standpunt construeren op basis van de verbeelding van Frederik Hendrik in *Begroetenis* en *Geboortklock*. Met die verbeelding speelt hij enerzijds in op Frederik Hendriks ambities, anderzijds vertolkt ze de belangen van Amsterdam bij de prins. Daarnaast zal

sweyen ... En met Oranje meyen’ (v. 21-23). De drukker kon met de database Ursicula niet worden bepaald (Dijstelberge 2007), maar op grond van de kwaliteit van het drukwerk vermoedt Paul Dijstelberge dat ‘Princelied’ is uitgegeven door Blaeu. Zie ook Porteman en Smits-Veldt 2008, 76.

²⁰ WB 2: 762-764. De oorspronkelijke druk van ‘Oranje may-lied’ is niet overgeleverd. De Nederlandse Liederenbank vermeldt tussen 1603 en 1750 246 liedjes op deze melodie.

²¹ Over de relatie van Blaeu tot Hooft en Vondel, zie Van Netten 2014, 67-70. Het contact tussen Vondel en Blaeu was vermoedelijk reeds voor *Lof der Zee-vaert* (1623) door Hooft tot stand gebracht (Calis 2008, 122).

ik, omdat *Begroetenis* het eerste lofdicht betreft, wat dieper ingaan op de vorm en structuur van het door Spies als ‘episch-argumenteel opgezette lofdicht’ aangeduide genre.²²

Het episch-argumenteel opgezette lofdicht is – de naam verraad het al – de combinatie van een epos, een redevoering en een lofdicht. De structuur is die van een lofrede, zoals beschreven door Quintilianus in *Institutio oratoria* (ca. 95 n. Chr.), die in de meest algemeen aanvaarde vorm de opbouw vertoont van *exordium*, *narratio*, *argumentatio* en *peroratio* (Spies 1978, 568). Dit betekent dat er in het slot van het lofdicht een bepaalde stelling wordt verdedigd of weerlegd. De zesvoetige alexandrijn, de woordkeuze en de beeldtaal zijn episch en Vergiliaans, terwijl de lengte van het gedicht, de lyrische intermezzo’s en het feit dat de tekst is verbonden aan een bepaalde gelegenheid, verraden dat het om een lofdicht gaat. Het genre leende zich voor een snelle reactie op de actualiteit in de hoogdravende stijl die toekomt aan een prins.

Het exordium opent met het ‘pindarische’ tafereel van Frederik Hendrik die als een overwinnaar wordt onthaald door zingende maagden met lauwerkransen. De pindarische zegezangen waren liederen van de Griekse dichter Pindarus (522-443 v. Chr.), die werden gezongen bij de thuiskomst van de kampioen van de Panhelleense Spelen in zijn vaderstad.²³ De openingsscène van *Begroetenis* is lyrisch van karakter, maar bevat ook epische elementen, zoals de *invocatio* van de ‘Sanggoddin’ (v. 10-14) en de *dedicatio* (v. 15-28) aan de ‘Vorst’. In een episch lofdicht neemt de *narratio* noodzakelijkerwijs de meeste ruimte in, omdat de dichter hier de krijgsverrichtingen van de held of vorst met veel *descriptions*, *evidentiae* en retorisch geweld als in een historieschilderij veraanschouwelijkt. Dit is ook het geval in *Begroetenis*, al behelst deze *narratio* (v. 29-220) niet één oorlog of belegering, maar de hele levensgeschiedenis van

²² Spies (1978) baseert dit genre op het door Scaliger onderscheiden ‘breed opgezette mengedicht’ of *enkomyion*, dat de opzet volgt van zowel een publieke rede als een *panegyricon* (569).

²³ Het klassieke genre van de zegezing gaat terug op de *epinikia* van Griekse dichter Pindarus (zesde- vijfte eeuw v. Chr.), die in 1590 werden uitgegeven als *Olympia*, *Pythia*, *Nemea*, *Isthmia*. Leiden: Plantijn (Lateur 1999). De pindarische invloed is nog duidelijker aanwijsbaar in *Zegesang*.

Frederik Hendrik: de herkomst van zijn familie, het verhaal van zijn jeugd en van zijn huwelijk met Amalia. Vondel vervaecht deze feiten op vernuftige wijze met de geschiedenis van de Nederlandse Opstand. Deze werkwijze stemt overeen met het beeldprogramma in de Oranje-zaal van het Huis ten Bosch, uitgevoerd na de dood van Frederik Hendrik in opdracht van Amalia, waaruit blijkt dat Vondel zich voegde naar de beeldtradities van de Oranjes.²⁴ Klassieke vergelijkingen vormen een integraal onderdeel van de beschrijving. Zo vergelijkt Vondel Frederik Hendriks vaderloze jeugd met die van Achilles, die door de centaur Cheiron werd gevoed met leeuwenschonken:

... uyt moeders borst den Spaenschen haet gesogen,
Van zedert° Welhem lagh,° ô droeve vadermoord! (v. 30-31) *sinds; stierf*

Er is echter ook een verschil, want op de leeftijd dat Achilles nog ‘gemackelick’ speelde op berg Pelion, wilde Frederik Hendrik al deelnemen aan de Slag bij Nieuwpoort (1600). De prins komt uit Vondels biografie naar voren als iemand die is ‘gesmeed’ in de hitte van de strijd en voor wie de oorlog een tweede natuur is geworden. Dit beeld komt in zoverre aan de realiteit tegemoet dat vorsten hun rijk in stand hielden en hun macht uitbreidden door oorlogvoering. Specifieker was de prins van Oranje, sinds het heldhaftige optreden van Willem van Oranje, de voorganger en de icoon van de Nederlandse Opstand. Van Frederik Hendriks adellijke identiteit en de geschiedenis van de Oranjes gingen een grote oorlogsdreiging uit. De Amsterdamse regenten, die gebaat waren bij een nieuw vredesbestand en hun onafhankelijkheid als stadstaat wilden behouden, zagen Frederik Hendriks optreden in de buitenlandse politiek dan ook met lede ogen aan.

Hoewel Frederik Hendrik in de narratio hoofdzakelijk als een oorlogsheld wordt geportretteerd zijn er ook passages die een kritischer houding ten opzichte van zijn rol in de oorlog vertolken. Op een benard moment in de Slag bij Nieuwpoort,

²⁴ De schilderstukken werden na de dood van Frederik Hendrik, tussen 1648 en 1651 uitgevoerd door een aantal schilders die daartoe waren geselecteerd door Jacob van Campen en Constantijn Huygens i.s.m. Amalia (Ploeg en Vermeeren 1997, 50-55; Eikema Hommes en Kolfin 2013).

waaraan Frederik Hendrik als vijftienjarige graag wilde deelnemen, beveelt Maurits zijn halfbroer om zich terug te trekken uit de strijd:

Hoe nu toe FREDERICK? ick sie 't en rout u niet°	dat u niet bang bent
Doch 't past my wederom ernsthaftelijck° te letten Op u, en reuckeloos° niet t'effens op te setten° De glori onses stams; den Iber° voor altoos Dien roem te laten dat ons huys leyd hopeloos. Gae heen dan, groote hoop van uwen grooten vader, Beveel my dese sorgh, en desen last te gader, En geef u binnens boords.° (v. 79, 85-91)	ernstig roekeloos; op het spel te zetten; <i>nl.</i> Spanje naar het schip

Als Frederik Hendrik zou sneuvelen zou de Oranje-stam worden geknot en de Spanjaarden de allergrootste triomf toevallen, daarom moet hij nu de aftocht aanvaarden en zichzelf sparen voor het toekomstige stadhouderschap.²⁵ Het antwoord van Frederik Hendrik laat niet lang op zich wachten: 'ick yemand wycken!' Zo wordt er een spanning opgeroepen tussen de vechtlust van Frederik Hendrik en het belang van zijn overleven voor de Republiek. Tegen het einde van de narratio wordt de rol van Maurits overgenomen door een ik-figuur die de prins van veraf gadeslaat:

Indien ick volgen sou het spannen° uwer tent, Uw' toghten wijd en sijdt, de steên van u berent,° Haest° waer ick afgemat. 't vernoegt my nu van verre T'aenschouwen 't flickeren van uwe opgaende starre. (v. 143-145)	opzetten bestormd snel
---	------------------------------

Deze ik-figuur is bekend uit het epische genre als de vaak alwetende, vertellende 'ik' die tevens focaliseert. Blijkens de ondertekening van het gedicht betreft het: 'Uwer Excell.tie allerdemoedighste dienaer I. vander Vondelen' (WB 2: 520). Vondel stond niet zij aan zij met Frederik Hendrik maar volgde diens verrichtingen vanuit Amsterdam. Alleen al het idee van langdurige belegeringen maakt hem moe. De directe rede creëert een kritische afstand en een licht ironische houding ten opzichte van Frederik Hendriks oorlogsbedrijf.

²⁵ Over Maurits' behoedzame optreden in de Slag bij Nieuwpoort, zie Van Deursen 2000, 176-181.

Spies (1978) wijst erop dat de dichter in de narratio ontboezemingen kan doen, ‘die de verbeelding doorbreken en zo, konform de opvatting van Quintilianus, de “argumentatio” voorbereiden’ (570). Zo loopt de door Maurits en de ik-figuur geuite bezorgdheid vooruit op de kritischer argumentatio (v. 203-248), waarin een Spaanse vredesgezant een vurig betoog afsteekt tegen ‘De vloeck des oorlooghs’ (v. 236). De oorlogsgod Mars wordt in deze argumentatio hardvochtig van zijn macht ontdaan:

En boeyt en ketent Mars, en laet hem knarssetanden
Met sijn’ bebloeden beck. bemuurt hem in een slot,
En knoopt den band des vreds. waer vrede is daer is God. (v. 246-248)

De verwijzing naar Mars is gewaagd, aangezien Vondel Frederik Hendrik in het exordium nog zo had genoemd:

... daer ghy,
So blanck in ’t harrenas, beswaeyt met groene pluymen,
Aenbrallen komt als Mars, voor wien de Goden ruymen (v. 25-27)

De dubbelzinnige rol van Mars maakt duidelijk dat de oorlog in *Begroetenis* ambigu wordt verbeeld: in de narratio is de oorlog een strijdtoneel voor vorsten, maar in de pathetische argumentatio is het een nutteloos kwaad. Hoewel Frederik Hendrik als prins naar het strijdperk neigt, heeft hij als leider van de Opstand de verantwoordelijkheid om zichzelf in leven te houden en de oorlog tegen Spanje te beëindigen. Door deze vredeswens te laten voorbereiden door Maurits en te laten uitspreken door een Spaanse gezant ontregelt Vondel de verwachtingen ten aanzien van de politieke dialoog tussen Amsterdam en Oranje, zodat deze in *Begroetenis* onbevangener kan worden gevoerd.

De peroratio (v. 249-260) laat er geen twijfel over bestaan welke visie op de oorlog *Begroetenis* tenslotte uitdraagt. Met een zesvoudige anafoor van ‘ick’ roept Vondel een visioen op van een Republiek in vrede, waarna hij besluit in de gebiedende wijs: ‘Bekraghtigh FREDERICK dan ’t geen wy ons verbeelden’ (v. 257). Met deze woorden daagt Vondel Frederik Hendrik uit om de volle verantwoordelijkheid van het

stadhouderschap en zijn rol als leider van de Opstand te aanvaarden en te doen wat goed is voor de Republiek. Daarbij diende hij zijn eigenbelang als prins van Oranje opzij te zetten en op een langdurige vrede af te koersen. In de laatste drie verzen van *Begroetenis* bekrachtigt Vondel zijn appel aan de prins door hem te wijzen op zijn afstamming van Willem van Oranje:

Leef met AMELIA in voorspoed en in weelden,
Ter tijd toe° binnen Delft het heylich grafgesteent totdat
Uwe assche ontfangen in vre by 't vaderlijck gebeent. (v. 258-260)

Ook in 'Princelied' en eerdere passages in *Begroetenis* (v. 31, 89) benadrukt Vondel deze band. De nalatenschap van Willem van Oranje is op deze plek betekenisvol, omdat ze impliceert dat het lot van Frederik Hendrik onlosmakelijk is verbonden met dat van de Opstand en de Republiek.

Vorst en vader

De tekst van *Geboortklock* is expliciet aan Amalia gericht. De prinses van Oranje was een *nouveauté* aan het hof en vormde een nieuw aanspreekpunt voor kunstenaars met ambities aan het hof, want aangemoedigd door mooie geschenken kon zij van alles van haar 'cher prince' gedaan krijgen (Poelhekke 1978, 555; Van der Ploeg en Vermeeren 1997, 29-30). Vondel heeft in *Geboortklock* duidelijk aanpassingen gedaan ten behoeve van de vrouwelijke toehoorder; de stijl is hoofs en frivool, hier en daar zelfs erotisch, en de tekst gelardeerd met Bijbelverwijzingen.²⁶ In ruil voor zijn werk verzoekt hij Amalia, 'Die 't harte van dien held kan kneden met haer' tael' (v. 998), om haar bijzondere invloed op de vader van haar kind aan te wenden. Frederik Hendrik wordt in *Geboortklock* voorgesteld als een legerleider én een vaderfiguur. Net als in *Begroetenis* wordt er een tegenstelling opgeroepen tussen de oorlogszuchtige en de vredelievende kant van Frederik Hendrik, waarbij ditmaal de vaderrol van Frederik

²⁶ Vroomheid vormde in de zeventiende eeuw een voorname pijler van de vrouwelijke genderidentiteit (Schenkeveld-van der Dussen 2010, 61-63).

Hendrik verder invulling geeft aan het beeld van een verantwoordelijke bestuurder en een vredevorst.

Ook in *Geboortklock* bereidt de narratio de lezer voorzichtig voor op de veel uitgesprokener argumentatio. De narratio beslaat de periode tussen het huwelijk in april 1625 en de geboorte van Willem II in mei 1626. Kort na het huwelijk vertrekt Frederik Hendrik naar het beleg van Breda (dat Vondel wijselijk niet noemt) en dus moet Amalia de zomer alleen doorbrengen aan het hof, waar ze de tijd doodt met het borduren van historische veldslagen. Deze borduursels werkt Vondel uit in epische descriptiones, naar analogie van de voorstellingen op de wapenrusting van Odysseus en Aeneas in de *Ilias* (boek 18) en de *Aeneis* (boek 8). Frederik Hendrik wordt hierin geportretteerd als hopman en Hollandse leeuw, beelden die ook voorkwamen in *Begroetenis*. Intussen wordt Amalia ook geplaagd door amoureuze dromen: uit haar ledikant wast een Oranje-boom op die heel Holland beschut met zijn takken. In de luwte van deze boom houden mythologische en Bijbelse monsters zich gedeisd en kunnen welvaart en vrede welig tieren:

Geen' Scylla baste° meer; de Pythons staecken 'tbiesen:°
Elck ingeseten liefde en vrede had tot sijn wit:°
De kruydeleser vond geen doodlijck aconith:° (v. 242-244)

blafte; sissen
doel
gifplant

Deze verzen betreffen een navolging van Vergilius' *Eclogae* (4: 21-25), die al werd geciteerd in de titelprent. In het genoemde 'Oranje may-lied' wordt de luwte van de Oranje-boom ook beschreven, waarbij Vondel de profetieën uit de *Eclogae* nog vermengt met citaten uit het Bijbelboek Jesaja:²⁷

²⁷ Zie *Statenvertaling*, Jes. 11: 6-8: 'Ende de wolf sal met het lam verkeerren, ende de luypaert by den geytenbock nederliggen: ende het calf, ende de jonge leeuw, ende het mest-vee t' samen, ende een cleyn jongskens salse drijven. De koe ende de beerinne sullen t'samen weyden, hare jongen sullen [t'samen] nederliggen, ende de leeuw sal stroo eten, gelijk de osse. Ende een sooch-kint sal sich vermaken over het hol van een adder: ende een gespeent kint sal sijne hant uytsteken inden cuyl des Basilisken.'

Zijtge schuw voor eenich ondie,
Voor een adder of een slang;
.....
Hier zyn alle beesten tam,
En de wolf gelijk een lam. (v. 19-20, 23-24)

Zowel in de *Eclogae* als de Bijbel wijzen deze taferelen van een haast bovennatuurlijke harmonie vooruit naar de komst van een gouden tijdperk van vrede, welvaart en geluk, ingeluid door een Messias. In het ‘Oranje may-lied’ en *Geboortklock* is ‘Hollands Heyland’ natuurlijk Willem II, die daar dus wordt aangevoerd als symbool voor de vrede.

Als Frederik Hendrik in de herfst terugkeert uit het leger, zo gaat *Geboortklock* verder, volgt de langverwachte liefdesnacht. Amalia wordt bevrucht en de bloemrijke lente van 1626 voorspelt de geboorte van een bijzonder kind, waarna Willem II als een Messias ter wereld komt (v. 589). De illustratie van de familie onder de Oranje-boom, die verwijst naar de heilige familie in de stal, ondersteunt die interpretatie. Het slot van de narratio betreft een profetie van Urania, de muze van de astrologie, die voor Willem II een succesvolle carrière voorziet als vorst en veroveraar. De schijnbare tegenstelling met Amalia’s droom, waarin Willem II immers een vredebrenger was, lost Vondel op met een nieuwe paradox: *ex bello pax*. Juist door de oorlog wordt de Spaanse koning tot vrede bewogen:

Door’t vorstenqueecken sal Oranjen eeuwich leven;
Handhaevende Hollands saeck, en staet, en landbestier;
En groeyen onder Mars, gelijk in vlam en vier
De Salamander leeft. Ick° ben tot pays° genegen. (v. 862-865) *nl. Filips IV; vrede*

De hoop op vrede wordt in *Geboortklock* alleen van buitenaf ingewilligd, want zelfs Filips IV ziet in dat het niet in de aard van een Oranje ligt het oorlog voeren te staken. Oranje is de kleur van vuur; de prins is als een vuursalamander die leeft en floreert in de vlammen. In tegenstelling tot *Begroetenis* laat Vondel hier de mogelijkheid open voor de oorlog tegen Spanje, want Oranje blijft de kleur van vuur en oorlog.

De binnenlandse oorlog daarentegen, moest met onmiddellijke ingang worden beëindigd. In de argumentatio (v. 959-976) treedt Frederik Hendrik, die op de achtergrond was geraakt, terug in de schijnwerpers. De Hollandse plaatsen Delft en Den Haag zijn in conflict over de vraag wie zich de Oranje-stad mag noemen. Frederik Hendrik ontpopt zich als de vredesstichter:

Mijn naem is Vrederick; dies schep ick geen behaegen
In burgerlijcken twist, maer Christelijck verdraegen. (v. 967-970)

De prins beëindigt de godsdiensttwisten door zich sterk te maken voor tolerantie, wat letterlijk verdraagzaamheid betekent. Binnen de Republiek is Frederik Hendrik een vorst die bij zijn onderdanen vrede en verdraagzaamheid afdwingt, maar in de oorlog tegen Spanje is hij een vurige legeraanvoerder.

Als Hollandse vorst vertoont Frederik Hendrik vaderlijke trekken. Het *Aeneis*-citaat onderaan de tekst van *Geboortklock* speelt in op die vaderrol. Aeneas wordt in het Elysium door zijn vader aangesproken over de jong gestorven Marcellus (42-23 v. Chr.):

Geen knaep, uit Troyschen stamme en Frigische ^o afkomst gaf	klein-Aziatische
Aen zijn Latijnsch geslacht die hoop van triomfeeren,	
Noch Romulus landouw ^o zal nimmer dus braveeren, ^o	land; trots zijn
Op eenigh voesterkindt. ^{o28}	pleegkind

Marcellus, de beschermeling van keizer Augustus, was als negentienjarige omgekomen in de oorlog. Met deze *mors immatura* herinnert Vondel eraan hoe Maurits Frederik Hendrik in de Slag bij Nieuwpoort had behoed voor een vroege dood, waaraan ook in *Geboortklock* weer even wordt gerefereerd (v. 189, 386). Als hij was gesneuveld zou de Republiek het nu zonder hem moeten stellen. De gemeenplaats kan echter ook op het prille leven van Willem II worden betrokken, waarmee Frederik Hendrik op zijn

²⁸ Zie WB 2: 803. Het betreft hier Vondels vertaling van *Aeneis* 6: 875-878 in de Vergilius-vertaling van 1660 (WB 6: 747, v. 1316-1319).

verantwoordelijkheden als vader wordt gewezen. Het citaat raakt Frederik Hendrik op twee punten: als vorst en als vader.²⁹

De allegorische prent van de Oranje-boom, waarin Frederik Hendrik zowel de rol van de heilige Jozef vervult als die van een vorst, breidt de zorg van een vader om zijn kind uit naar die van een vorst voor zijn volk. In zeventiende-eeuwse vorstenspiegels werden het leiden van een gezin en het regeren van een land als twee modaliteiten van besturen beschreven (Skinner 1978, 125-131; Rubinstein 1991, 31-35). Ethiek en politiek werden in elkaars verlengden gedacht, in de zin dat iemand die geen zorg kon dragen voor zichzelf en zijn dierbaren niet in staat werd geacht tot het regeren van onderdanen. Dat deze opvatting ook in de Republiek had postgevat, blijkt bijvoorbeeld wanneer Constantijn Huygens in zijn autobiografie de leiderskwaliteiten van de jonge Willem III aanprijst: ‘Meester over zichzelf en zijn persoonlijke belangen, rechtvaardigde hij immers de hoop dat hij voor het vaderland in oorlog en vrede een waakzaam leider, Vader en bevelhebber zou zijn’.³⁰ De harmonieuze voorstelling van de Oranje-familie in *Geboortklock*, ‘Oranje may-lied’ en de bijbehorende prent weerspiegelt hun uitstekende bestiering van de Republiek.

Geboortklock is een lappendeken waarvan ieder element, op de wijze van *copia et varietas*, in dienst staat van de lof op Oranje. De ongemakkelijke herinnering aan stadhouder Maurits wordt weggepoetst en vervangen door de creatie van een grootscheepse Oranje-mythe. Daarvoor baseert Vondel zich niet alleen op de klassieke oudheid, met verwijzingen naar onder anderen Jupiter, Mars, Helena en Venus, maar ook op de Bijbel. De Oranje-familie wordt voorgesteld als de heilige familie en Willem II als het Christuskind dat de Nederlandse Republiek zal verlossen van de Spaanse bezetting, mits Frederik Hendrik en Amalia hem veilig door zijn jeugd vol gevaren zouden weten te voeren.

²⁹ In *Amsteldams Wellekomst* doet Vondel dezelfde dubbele waarschuwing: ‘k Bid weest voor u selven schuw: / Wilt u van't gevaer wat spaenen: / Spaer u om uwe onderdanen, / Om uw' kleenen Willem doch' (WB 3: 182-186, v. 72-82).

³⁰ ‘Qui / Se regere et rerum sciret momenta suarum, / Spem faceret, patriae, belli pacisque futurum, / Sollicitum curatorum, patremque ducemque.’ Vert. Blom 2003, 1: 80, v. 1060-1063. Vgl. 2: 391.

Het ethos van de vorst

De metafoor van Willem II als Messias impliceert dat Frederik Hendrik goddelijke eigenschappen bezit. Hierdoor wordt hij als soeverein aangemerkt, een mens die de onsterfelijke macht van God op aarde representeert. Vondel doet in *Begroetenis en Geboortklock* de nodige beweringen over Frederik Hendrik in relatie tot soevereiniteit en het bestuur van de Republiek. Om dat te kunnen laten zien, moet ik nu eerst wat dieper ingaan op de zeventiende-eeuwse opvattingen van soevereiniteit.

In de collegereeks *Sécurité, territoire, population* (1977-1978; *Security, Territory, Population*), waarin Foucault een genealogie van de macht in de vroegmoderne periode uitvoert, constateert hij dat de aandacht voor de ‘kunst van het besturen’ – door Foucault *gouvernementalité* genoemd – in vijftiende- en de zestiende-eeuwse teksten grote belangstelling geniet. ‘Besturen’ dekt in die teksten een breed spectrum aan activiteiten:

there are many governments in relation to which the Prince governing his state is only one particular mode. On the other hand, all these governments are internal to society itself, or to the state. ... trying to produce a typology of different forms of government, François La Mothe Le Vayer,³¹ in a series of pedagogical texts written for the French Dauphin, will say that there are basically three types of government, each of them falling under a science or particular form of reflection: the government of oneself, which falls under morality; the art of properly governing a family, which is part of economy;³² and finally, the ‘science of governing well’ the state, which belongs to politics. (131-132)

Het bestuur van onszelf, van de familie en van een staat werden in elkaars verlengde gedacht. Wie zichzelf niet in de hand had, was ook niet in staat om een land aan te voeren, omdat het wezenlijk gelijksoortige activiteiten betrof die neerkwamen op samenleven: met onszelf, onze naasten of landgenoten. Deze continuïteit in het denken over de mens binnen de samenleving was van groot belang voor het

³¹ Foucault verwijst naar *L’Economie du Prince*. Paris: A. Courbé, 1653.

³² ‘Economie’ betreft hier de samenstelling van *oikos* (huis) en *nomos* (wet), oftewel de bestiering van het huishouden (Economie. EWN).

zeventiende-eeuwse denken over de vorst. Met 'Prince' verwijst Foucault in bovenstaand citaat namelijk niet naar vorsten in het algemeen, maar naar een heel specifieke opvatting van de vorst als 'soeverein', die was ontwikkeld door Jean Bodin (1530-1596) en Thomas Hobbes (1588- 1679). Ze waren er onafhankelijk van elkaar op uit om de voorvechters van de religieuze oorlogen die Frankrijk en Engeland verscheurden te weerleggen. Ze werkten aan een theorie die aantoonde dat een opstand tegen de vorst nooit legitiem kon zijn, omdat de vorst 'soeverein' was (Krasner 1999, 11). Soevereiniteit was 'la puissance absolute et perpetuelle' aldus Bodin in *Les Six Livres de la République* (1576). Zijn beroemdste principe was dat soevereiniteit ondeelbaar is en dat de hoogste macht over de staat dus niet kon worden gedeeld maar zich concentreerde in één individu of één institutie (Franklin 1991, 298). Deze soeverein hoefde alleen aan God verantwoording af te leggen, dus zelfs niet aan de paus als hoofd van het Heilige Roomse Rijk.

Bodins opvatting van soevereiniteit impliceerde een vereenzelviging van de soevereine staat en de soeverein, die helder is verwoord door de Engelse rechtsgeleerde Edmund Plowden (1518-1585):

The king has two Capacities, for he has two Bodies, the one whereof is a Body natural, consisting of natural Members as every other Man has, and in this he is subject to Passions and Death as other Men are; the other is a Body politic, and the Members thereof are his Subjects, and he and his Subjects together compose the Corporation ... and this body is not Subject to Passions as the other is, nor to Death, for as to this Body the King never dies ...³³

De soeverein had twee lichamen: een natuurlijk lichaam van vlees en bloed en een politiek lichaam dat samenviel met het abstracte 'lichaam' van de staat, dat onsterfelijk was. Op deze manier was er sprake van continuïteit van het persoonlijke ethos van de vorst en het collectieve ethos van de staat. Dat betekende dat alle fysieke en mentale

³³ De Engelse uitgave, *Commentaries or Reports* (1816; 233a), is een vertaling van *Les Commentaries, ou Reportes* (1571). Gecit. in Kantorowicz 1957, 13.

invloeden waaraan het natuurlijke lichaam van de soeverein onderhevig was via zijn ethos konden doorwerken in het collectieve ethos van de staat.

Foucault interesseert zich voor de ‘kunst’ van het besturen, die de continuïteit van ethiek, economie en politiek in beide richtingen veronderstelt,³⁴ omdat de parrhesiast door deze continuïteit een bijdrage kon leveren aan de vorming van het ethos van de soeverein:

This kind of ascending line is typical of all the pedagogies of the Prince that are so important in this period, and of which La Mothe Le Vayer is an example. For the Dauphin, he first writes a book of morality, then a book of economy, and finally a treatise of politics. It is the education of the Prince, therefore, that will assure the upward continuity of the different forms of government. Then there is continuity in the opposite, downward direction in the sense that when a state is governed well, fathers will know how to govern their families, their wealth, their goods, and their property well, and individuals will also conduct themselves properly. (132-133)

De overdracht van ethische en bestuurlijke ideeën door een filosoof aan een vorst werd in de late oudheid aangeduid als *paideia* en hield nauw verband met het ideaal van parrhesia.³⁵ Paideia werd gekoppeld aan een ideaal over de grootmoedige en barmhartige uitoefening van het gezag. Een vorst die was gevormd door paideia handelde volgens strikte codes voor hoffelijkheid en werd verondersteld zichzelf te beheersen, ook wanneer de woorden van de parrhesiast hem niet aanstonden. Paideia bereidde een vorst voor op het waarheid spreken van de parrhesiast; zijn ethos werd zodanig gevormd dat de waarheid voor hem hoorbaar was en dat hij haar kon omzetten in goed beleid.

Het samenvallen van het ethos van de vorst en dat van de staat plus het feit dat het natuurlijke lichaam het vermogen bezat om te worden aangedaan door de affectieve werking van poëzie impliceert dat dichters met hun poëzie bij de vorst

³⁴ Quentin Skinner (1978) signaleert dat zestiende-eeuwse vorstenspiegels vaker de discontinuïteit dan de continuïteit van bestuursvormen beschrijven. Auteurs benadrukten niet alleen dat het ethos (Skinner noemt het *virtus*) van een vorst andere kwaliteiten vergde dan dat van een burger (125), maar ook dat het ethos van de vorst absoluut boven dat van de burgers was verheven.

³⁵ Zie Van Renswoude 2011, 51-54. Zie ook Jaeger 1945.

gedachten en emoties konden opwekken die uiteindelijk via zijn bestuur zouden doorwerken in het politieke domein. Deze idee kent een lange literaire traditie, bijvoorbeeld in het genre van de vorstenspiegel (Cdf78 131-133; Skinner 1978, 125-131). Ze vormde ook een gangbare opvatting binnen het de zeventiende-eeuwse Nederlandse denken over poëzie. P.C. Hooft schrijft in zijn *Reden vande waerdicheit der poësie* (ca. 1610-1615):

Sij [de Poesie] heeft geleert ... Coningen en Coninginnen en de geene die loon en straffe van 't burgerlijcke Recht ontwossen sijn, binnen de paelen haeres plichts geweten te bedwingen, met dreighementen van eeuwighen laster, &, ter wedsijden, beloftenisse van onverganckelijcken lof haerder deuchden. (32)

Vorsten waren op een andere manier gebonden aan het 'burgerlijcke Recht' dan hun onderdanen en leefden in de eerste plaats 'binnen de paelen haeres plichts geweten'. Juist daarom was het van het grootste belang dat hun geweten of ethos goed werd gevormd, en de kunsten konden in dat proces een belangrijke rol vervullen. Ook Vondel stelt in de Voorrede van *Palamedes*, verschenen in november 1625, dat de functie van dichters binnen de samenleving was om de bestuurders te onderwijzen met historische voorbeelden van goede bestuurders (zie hoofdstuk 1, 71). Deze goede voorbeelden zouden bestuurders stimuleren om te handelen in overeenstemming met het heilig recht, oftewel de waarheid voor de staat, in plaats van uit eigenbelang. Van de poëzie ging voor vorsten een extra prikkelende werking uit, omdat vorsten er meer dan andere mensen naar streefden hun ethos zodanig te vergroten dat het leidde tot onsterfelijke roem, en de poëzie kon die roem voor de vorst tot in de eeuwigheid bewerkstelligen.³⁶

'The presuppositions of apostrophe'

Voor Vondel vormde Frederik Hendrik als prins van Oranje het meest voor de hand liggende aanspreekpunt voor een parrhesiastisch appel aan een vorst. Bovendien was

³⁶ Voor deze opvatting van poëzie, zie ook Brandt 1648, fol. R6v.

de prins als militair leider een sleutelfiguur in de godsdiensttwisten en de oorlogspolitiek, waarop Vondels appel zich nu juist betrok.³⁷ Maar, zoals gezegd, was Frederik Hendrik in de Nederlandse Republiek geen soeverein en viel zijn ethos niet vanzelf samen met dat van de staat. Mijn hypothese is dat Vondel Frederik Hendrik in zijn lofdichten aanroept als soeverein met een vorstelijk ethos, dat nodig was om als parrhesiast te worden gehoord en om zichzelf zo toegang te verschaffen tot het politieke domein.

Om inzichtelijk te maken hoe Vondel dit vorstelijke ethos in *Begroetenis* en *Geboortklock* oproept, maak ik gebruik van Jonathan Cullers hoofdstuk over de apostrof (van het Griekse *apostrophe*) in *The Pursuit of Signs* (2002), aangezien deze retorische figuur in Vondels lofdichten opvallend veel voorkomt. Bij een apostrof in een rede wendt de spreker zich van de toehoorder af om zich te richten tot een niet aanwezig persoon of een levenloos object: ‘O tempora, o mores!’ Een apostrof impliceert dus vaak tevens een personificatie. Culler bestudeert de werking van de apostrof in lyriek waar met het gebruik van de tweede persoon een afwezige persoon wordt aangeropen: ‘I hold it towards you.’³⁸ Lyriek is bij uitstek een apostrofisch genre omdat ze meer dan andere genres haar eigen toehoorders in het leven roept. Een lyrische apostrof wekt ‘inanimate objects’ tot ‘leven’ als ‘images of invested passion’ (138). De passies en de intensiteit die van het gedicht uitgaan, worden als het ware geïnvesteerd in de verbeelding van een nieuw leven. Maar lyriek brengt bij de lezer ook een gevoel van ‘verlegenheid’ (*embarrassment*) teweeg, omdat ze haar pretenties buiten de verbeelding niet kan waarmaken; taal kan geen materiële werkelijkheid scheppen (135). Culler waarschuwt echter dat de kracht van de verbeelding op de werkelijkheid niet moet worden onderschat. Hij noemt de apostrof een ‘dramatiserende’ vorm van spreken in de zin dat ze de tegenstelling tussen aan- en afwezigheid kan opheffen.³⁹

³⁷ Over Frederik Hendriks overheersende rol in de buitenlandse politiek, zie Poelhekke 1978, 113.

³⁸ De zin is afkomstig uit het gedicht ‘This living hand, now warm and capable’ van John Keats. Gecit. in Culler 2002, 153.

³⁹ Het begrip dramatisering komt in detail aan bod in de hoofdstukken 4, 5 en 6.

Vondels gebruik van de apostrof in *Begroetenis* en *Geboortklock* is op het eerste gezicht conventioneel en retorisch. In overeenstemming met de vergiliaanse traditie, gebruikt hij de apostrof voor de invocatio van de muze ('Op op mijn' Sanggoddin,' v. 10) en de dedicatio aan Frederik Hendrik ('Veel heyls, veel heyls, o Vorst!' v. 15). Ook gebruikt hij de apostrof om een overgang in het gedicht te markeren ('Hoe nu toe Frederick?' v. 79) of als plotselinge uitroep van ontzetting ('ô droeve vadermoord!' v. 31), om enkele voorbeelden uit *Begroetenis* te noemen. De intensiteit en de hoge frequentie van de apostrof suggereren dat deze noodzakelijk waren voor het functioneren van Vondels lofdichten. Het is alsof de door hem aangeroepen toehoorders ieder ogenblik weer kunnen wegglijpen en hun aanwezigheid steeds nieuw leven moet worden ingeblazen. Dit was wat Frederik Hendrik betreft ook het geval, aangezien het beeld dat Vondel van hem opriep, als de vorst van een Republiek, buiten de verbeelding uiterst instabiel was. Welke rol de apostrof speelt voor de instandhouding van deze vluchtige voorstelling, wordt treffend omschreven door Cullers interpretatie van de lyrische apostrof:

to apostrophize is to will a state of affairs, to attempt to call it into being by asking inanimate objects to bend themselves to your desire. In these terms the function of apostrophe would be to make the objects of the universe potentially responsive forces: forces which can be asked to act or refrain from acting, or even to continue behaving as they usually behave. The apostrophizing poet identifies his universe as a world of sentient forces. (139)

Het 'inanimate object' in Vondels *Begroetenis* betreft het politieke lichaam van de vorst Frederik Hendrik, dat abstract en levenloos was. Maar het was ook noodzakelijk als voorwaarde voor het collectieve ethos waar Vondel zich als parrhesiast op wilde betrekken: 'the apostrophic postulation of addressees refers one to the transforming and animating activity of the poetic voice. The 'you' is a projection of that voice' (149). Dit politieke lichaam is de projectie van Vondels gebruik van de apostrof, wat de dichter tegelijkertijd institueert als parrhesiast.

In de peroratio van *Begroetenis* wordt deze voorstelling van Frederik Hendrik als vredevorst geïntensiveerd door middel van de negenvoudige anafoor met ‘ick’, waarbij Vondel steeds een zintuiglijke waarneming doet van deze voorstelling – veel nadrukkelijker kan iemand niet spreken. Deze intensiteit investeert Vondel vervolgens in een apostrof:

Ick sie 't verbond gemaect. het volck word goedertieren.° welwillend
Ick sie de vredefeest op speeltoonneelen vieren.
Ick sie de vredevlam, die drift van wolcken° leckt! drijvende wolken
Ick sie hoe als een kleed de vrede 't land bedeckt.
Ick hoor Vorst FREDERICK van alle tongen roemen,
Ick hoor hem VREDERYCK, en Vredevader noemen.
Ick smaect sijn' goedigheyd. ick voel sijn' heuschen aerd.
Ick rieck den soeten reuck van vrede die hy baert.
Bekraghtigh FREDERICK dan 't geen wy ons verbeelden. (v. 249-257)

Het effect wordt nog versterkt door de terugkeer van ‘Ick’ in ‘Frederick’ en ‘Vrederyck’, als ‘images of invested passion’. De investering van de door de anafoor gegenereerde intensiviteit in de finale apostrof is nodig om het politieke lichaam van de vorst, het lichaam van de staat dat abstract en in die zin levenloos is, aan te roepen en tot leven te wekken. Dat is de voorwaarde voor Vondels appel om te worden gehoord en voor Frederik Hendrik om het beeld van de vrede te verwerkelijken.⁴⁰

Een politiek lichaam

In de peroratio van *Begroetenis* legt Vondel grote nadruk op de materialiteit van de vrede door haar expliciet waarneembaar te maken met alle vijf de zintuigen: ‘sie’, ‘hoor’, ‘smaeck’, ‘voel’ en ‘rieck’. Precies die zintuiglijkheid maakt het verschil uit tussen de talige en de materiële werkelijkheid. Vondel poogt deze grens hier op te heffen, omdat hij het politieke lichaam van Frederik Hendrik, dat hij in de talige werkelijkheid heeft

⁴⁰ Over Frederik Hendrik als vredevorst in het werk van Vondel, zie Reinders en Blom 2011, 197-98, 202-204.

aangeropen, ook echt aanwezig wil maken. Het nawerk van *Begroetenis* bevat een gedicht waarin dit proces stap voor stap inzichtelijk wordt gemaakt.

Het is getiteld 'Op de beeldenis van Vorst Frederick Hendrick' (WB 2: 521-523) en bevat veertien vierregelige epigrammen bij een afbeelding van Frederik Hendrik. Het epigram is een humanistisch genre dat vaak letterlijk als 'bijschrift' bij een afbeelding diende. In dit geval is de afbeelding zelf niet in de uitgave afgedrukt en dus onbekend, maar gezien de inhoud van de epigrammen, moet ze Frederik Hendrik in volle wapenrusting en gezeten op een paard hebben getoond. In deze gedichten wordt het politieke lichaam van de prins niet aangeroepen met de apostrof, zoals in *Begroetenis*, maar wordt het hem letterlijk aangemeten. De eerste vier epigrammen, elk getiteld 'Anders' (oftewel: hetzelfde op een andere manier gezegd), beschrijven het gelaat van Frederik Hendrik, terwijl in de volgende tien een voor een onderdelen uit zijn wapenrusting worden beschreven en soms ook zelf aan het woord komen. In de epigrammen getiteld 'Anders' draait het steeds om het verschil in de uitwerking van Frederik Hendriks gezicht op vrienden en vijanden. Een Nederlander ontbrandt in liefde als hij het gelaat van de prins aanschouwt, maar een Spanjaard siddert van angst:

Wie, die dit aenschijn siet, moet niet in liefde blaecken?
Wat vyand schout dit aen en ziddert niet bedeed? (v. 1-2)

Het vierde epigram problematiseert deze tegenstelling, want in de godsdiensttwisten zijn de vijanden geen Spanjaarden maar andere Nederlanders. Gelukkig worden alle Nederlandse burgers bij het zien van Frederik Hendrik op staande voet tot vrede bewogen:

Al stonden (God verhoed 't) de steden tegens steên:
Men maeckte om sijnent wil op staende voet weer vrede
Soo flucx maer FREDERICK met dit gelaet verscheen. (v. 14-16)

In de volgende tien epigrammen komen de onderdelen van Frederik Hendriks wapenrusting aan bod. In *Geboortklock* bood de beschouwing hiervan al aanleiding om

stil te staan bij zijn krijgsverrichtingen.⁴¹ De verschillende wapenonderdelen staan in de ‘Op de beeldenis’ echter ook symbool voor verschillende vorstendeugden die samen het vorstelijke ethos van Frederik Hendrik maken. De helm staat voor zijn leiderschap, de helmbos voor zijn zichtbare aanwezigheid in de strijd, de speer en het pistool voor zijn trefzekerheid, het zwaard voor zijn vechtlust en het paard voor zijn snelheid. Opmerkelijk is dat deze typische vorstendeugden herhaaldelijk worden afgezet tegen die van de grote Europese vorsten, zoals de Franse koning Hendrik IV. De ‘Rustingh’ (harnas) dicht:

Dat hart, dat heldenhart, daer Vranckrijcx vierden Henrich
In oorloght^o met sijn’ geest, schuyt veyligh onder my.
Wat rusting^o vorsten deckt, ick deck der vorsten vendrigh;^o
(v. 31-33)

woedt
Welke wapenrusting;
vaandeldrager

In het hart van Frederik Hendrik wordt de geest van Hendrik IV. De prins doet dan ook niet onder voor de monarch. Sterker nog: hij gaat de vorsten voor als vaandeldrager.⁴² Het harnas beschermt zijn dappere maar kwetsbare hart met liefde. Dapper als hij is, past de kroon Frederik Hendrik veel beter dan sommige andere vorsten:

Wat is een vorstenband^o om ’t hayr van laffe sielen,
Als bagge^o sonder glans, en purper sonder naem?
Maer sporen streng gegespt aen strengen hopmans hielen,
Die nopen minst het ros, en allermeest de faem. (v. 36-39)

kroon
edelsteen

De ‘Sporen’, die hier spreken, stellen dat niet iedere vorst vanzelfsprekend een vorstelijk ethos bezit en een kroon verdient. Andersom zijn er ‘hopmannen’ (aanvoerders), zoals Frederik Hendrik, die wél vorstelijke deugden tentoonspreiden. Belangrijker dan een kroon zijn voor hem de sporen, waarmee hij aanzet tot de strijd. Gesuggereerd wordt dat Frederik Hendrik misschien niet zo’n grote vorst is als

⁴¹ Zie bijv. WB 2: 771-793, v. 50, 343, 345, 362, 368, 374, 386, 634, 684.

⁴² De functie van vaandrig, die het vaandel van de compagnie droeg, werd meestal vervuld door een jonge officier van aanzienlijke geboorte (Vaandrig. WNT).

Hendrik, maar dat dit allermint aan een gebrek aan vorstelijke deugden ligt. Ook het ‘Breydel’ (bit en teugel) noemt de sieraden van de strijd minstens zo edel als echte kostbaarheden: ‘Wie praelt met diamant, ick prael met woedend schuym’ (v. 64). Het ‘Sadel’ besluit:

De deughd staet° niet soo seer in vorstelijcken adel,
Of konincklijcken stam, of oock in kaysren bloed:
Als in prins FREDRICX hart, gewassen° uyt den sadel;
Daer ’t leeft, gelijk Iupijn op sijnen arend woed.° (v. 66-69)

bestaat

opgegroeid
tekeergaat

De laatste tien epigrammen wijzen uit dat een vorstelijk ethos niet is gelegen in adel, stam of bloed, maar in een dapper hart, in deugden, oftewel in een vorstelijk ethos. Zo brengt ‘Op de beeldenis’ onderscheid aan tussen enerzijds soevereiniteit die van vader op zoon wordt overgeleverd, anderzijds een vorstelijk ethos dat voortvloeit uit de vereenzelviging van de prins met de Republiek, die aanleiding geeft tot grote moed en heldendaden in de strijd. De eerste vier epigrammen beschrijven hoe dit in de strijd verworven collectieve ethos de Nederlanders uiteindelijk in liefde zal verbinden.

Afb. 7 De Vorst op de adelaar. Fragment uit de titelprent van Vondels Vergilius-vertaling van 1660.⁴³

⁴³ Verg. de prenten bij Vondels *Warande der Dieren* 45 (WB 1: 606) en 96 (708).

In 'Op de beeldenis' herschept Vondel het lichaam van Frederik Hendrik als een 'politiek lichaam' dat zich niet door blauw bloed, maar door zijn ethos aan de Republiek verbindt. Dit ethos heeft hij verworven als leider van de Opstand, in de fysieke strijd. De nadrukkelijke lichamelijke van het gedicht, dat uitblinkt in termen als 'ysren hoofd', 'heldenhart', 'hopmans hielen', 'reusenborst', 'ysren vuyst' en 'ruggebeen', beklemtoont dat deugd zich uitdrukt in dappere daden. De wapenonderdelen staan voor de afzonderlijke vorstendeugden die Frederik Hendrik in het gedicht een voor een op zijn lichaam worden gehangen om dit te beschermen tegen de dood. Tegelijkertijd vormen zij samen het vorstelijke ethos op grond waarvan de prins wordt vereenzelvigd met het onsterfelijke politieke lichaam van de soeverein. Het beeld van Jupiter op zijn arend (v. 69; afb. 7), vaak nog op een globe gezeten, is een allegorie van soevereiniteit, de vereniging van aardse en goddelijke macht in één lichaam.

In de jaren 1625-1626, een periode van politieke onzekerheid voor de Amsterdamse regenten, roepen *Begroetenis* en *Geboortklock* een ambigu beeld op van Frederik Hendrik als enerzijds een oorlogszuchtige legerleider, anderzijds een liefhebbende vorst die de verdeelde Nederlanden kon verzoenen en de vrede met Spanje kon bewerkstelligen. Die ambiguïteit was inherent aan Frederik Hendrik zelf, als aanvoerder van het Staatse leger, stadhouder van Holland en prins van Oranje. De ambiguïteit keert terug in Vondels lofdichten als de vermenging van het retorische, het epische en het lyrische genre, waardoor de verschillende hoedanigheden van Frederik Hendrik daarin naast elkaar konden bestaan. De retorische opzet biedt de mogelijkheid om de opvattingen van de Amsterdamse regenten over de rol van Frederik Hendrik in de godsdiensttwisten en de oorlogspolitiek naar voren te brengen. Het epische narratief vervolgens, verbeeldt de krijgsverrichtingen van de stadhouder en legerleider, een man van vlees en bloed die zijn natuurlijke lichaam op het spel zet voor de Republiek en wiens dapperheid niet onderdoet voor die van een soeverein. Er doet zich een spanning voor tussen de retorische en de epische inhoud van de

lofdichten, die in de lyrische passages wordt opgeheven. Met de apostrof roept Vondel het politieke lichaam aan, dat Frederik Hendrik in realiteit ontbeert. Ze betrekken zich op het natuurlijke lichaam van de vorst om in de verbeelding het levenloze lichaam van de staat aan te roepen, waar Vondel vervolgens het collectieve ethos op kan enten dat de voorwaarde vormde voor parrhesia. In 'Op de beeldenis' scheidt Vondel op het politieke lichaam van Frederik Hendrik op basis van diens dappere krijgsverrichtingen, door hem 'uit te rusten' met de militaire symbolen voor vorstendeugden. Bij de gratie van het vorstelijke ethos van Frederik Hendrik konden Vondels woorden resoneren in het lichaam van de staat en creëerde parrhesia een ethische ruimte in het politieke domein.

2.2 'Weiden in 's princen lof'⁴⁴ (1627-1630)

In de periode 1627-1630 vinden het Amsterdamse stadsbestuur en Frederik Hendrik elkaar in een uitwisseling van oorlogsgelden voor militaire bescherming.⁴⁵ De staatsgezinde regenten waren afhankelijk van militaire steun tegen de calvinisten, die onrechtmatig militairen inzetten, voor de handhaving van hun macht in de vroedschappen en de magistraat.⁴⁶ Ze hadden daar veel geld voor over en dus besloot Frederik Hendrik, die om oorlogsgelden verlegen zat, de staatsgezinde stadsbesturen te steunen. Hiervoor maakte hij gebruik van zijn dubbele functie; hij verleende steun in de rol van stadhouder, maar zette de oorlogsgelden in als aanvoerder van het Staatse leger. Het lag niet voor de hand dat Frederik Hendrik, die de oorlog tegen Spanje

⁴⁴ Citaat uit Brandts biografie van Vondel (1682, 25).

⁴⁵ In deze periode werd het Amsterdamse stadsbestuur bevolkt door hoofdzakelijk remonstrants(gezind)e en staatsgezinde bestuurders, met als grote namen Dirk Bas, Jacob Dircksz de Graeff en Andries Bikker.

⁴⁶ Calvinistische rellen in Schoonhoven (april 1627) en Amsterdam (december 1628) hadden aangetoond hoezeer de remonstranten steun behoefden (Israel 1990, 82).

wilde voortzetten,⁴⁷ steun zocht bij de voorstanders van een nieuw bestand, noch dat de Amsterdamse regenten de oorlog vrijwillig subsidieerden. De resoluties van de Staten tonen aan dat de samenwerking, van de kant van Frederik Hendrik, ‘was purely a matter of political calculation’.⁴⁸ Het handelen van de remonstranten lijkt ingegeven door realpolitik; een Engelse waarnemer in Den Haag constateerde dat ‘the political Arminians ... persevered “not for love of truth, but for love of revenge, of money and of rule For I am sure ... that no man will alleage conscience, nor religion, who hath any knowledge of this state”’.⁴⁹

Een eerste blijk van militaire steun vormde de inzet van Frederik Hendriks troepen bij de versterking van een remonstrantse bijeenkomst in Schoonhoven in april 1627 (Israel 1990, 79-80). Niet veel later liet de stadhouder afkondigen dat de calvinisten geen troepen meer mochten inzetten tegen vreedzame remonstrantse bijeenkomsten. Bovendien zou hij van 1627 tot 1633 de verkiezingen van de vroedschappen en de Staten zodanig manipuleren dat de remonstrantse leden daarbinnen hun macht behielden (Israel 1990, 80-82). De calvinistische stadsbesturen verzetten zich met hand en tand tegen de groeiende vertrouwelijkheid tussen Frederik Hendrik en de staatsgezinde regenten door iedere belastingverhoging ten behoeve van militaire campagnes te weigeren zolang de prins geen korte metten maakte met de remonstrantse geloofsuitingen.⁵⁰ Om bij de calvinisten zoveel mogelijk sympathie te

⁴⁷ Volgens Poelhekke (1978) streefde Frederik Hendrik, in overeenstemming met de Pacificatie van Gent (1576), naar annexatie van de provincies Brabant en Limburg (64). Israel (1990) stelt dat hij die ambitie pas vanaf 1633 uitsprak (78). Ook zal in 1627 de druk om een militair succes te behalen hebben meegespeeld voor Frederik Hendrik.

⁴⁸ Van Gelder (1972) gaat ervan uit dat Frederik Hendriks de remonstranten steun betuigde uit respect voor zijn familietraditie en lijkt blind voor de gestage geldstroom van de staatsgezinde steden naar de oorlogskas (84).

⁴⁹ Zie *Secretaries of State: State Papers Foreign, Holland* (84/132), fol. 250v. National Archives UK. Gecit. in Israel 1990, 81-82.

⁵⁰ In 1625 verzetten de calvinisten zich tegen belastingverhoging voor het beleg van Breda; in april 1626 plegen de calvinistische steden Leiden, Gouda en Delft verzet tegen additionele financiering voor de geplande belegering van Hulst, Sas van Gent en Oldenzaal, waardoor die pas op 24 juli kan beginnen. In 1627 zijn het Haarlem, Leiden, Enkhuizen en Brielle die de fondsen voor het beleg van Grol opschorten en in 1629 werken Haarlem, Enkhuizen, Schoonhoven en Edam tegen (Poelhekke 1978, 126-128; Israel 1990, 78, 86; Van Nimwegen 2006, 181-182).

behouden, deed Frederik Hendrik geen religieuze uitspraken, liet hij de Amsterdamse plakaten handhaven tot 1630, hield hij de Loevensteinse gevangenis in stand tot 1631 en kwam hij niet tegemoet aan de asielaanvragen van Johannes Uytenbogaert en Hugo Grotius.⁵¹ Dit alles was de remonstranten weer een doorn in het oog.

De samenwerking van Frederik Hendrik met de staatsgezinde steden, waaronder Amsterdam, vormde een geweldige prikkel voor de oorlog tegen Spanje, die sinds het teleurstellende verlies van Breda (1625) en de mislukte belegeringen van Hulst en Sas van Gent (1626) weinig succesvol was geweest.⁵² Vanaf 1627 zorgde Frederik Hendrik voor een reeks van spraakmakende veroveringen: Grol (1627), Den Bosch en Wezel (1629), Venlo, Roermond en Maastricht (1632).⁵³ Het leverde hem al snel de bijnaam op van ‘Stedendwinger’, die het door Vondel opgeroepen beeld van ‘Vrederijck’ naar de achtergrond verdrong.

De staatsgezinde en prinsgezinde visies op de samenwerking van Amsterdam en Oranje zal ik construeren op basis van de lofdichten *Verovering van Grol, Amsteldams Wellekomst* en *Zegesang*. Na Vondels verbeelding van de Amsterdamse burgers en regenten, analyseer ik de verbeelding van Frederik Hendrik. Ten slotte ga ik in op de gevolgen van de samenwerking voor Vondel als Amsterdamse dichter. In de analyse wordt zichtbaar dat Vondel schippert tussen de Amsterdamse pacifistische ideologie en het opportunistische beleid van de regenten, waar hijzelf, als schrijver van de lofdichten, ook de voordelen van ondervond.

⁵¹ Van Gelder (1972) citeert uit de Statenvergadering van 3 mei 1630 dat de prins de plakaten wilde handhaven, maar wel militaire steun zou bieden als de remonstrantse steden daarom vroegen (84-85).

⁵² Het beleg van Oldenzaal in 1626 werd aangevoerd door Ernst Casimir en werd dus niet aan Frederik Hendrik toegeschreven (Israel 1995, 499).

⁵³ De militaire successen werden financieel mede mogelijk gemaakt door de verovering van de Spaanse zilvervloot in september 1628. Doorslaggevend was echter de Mantuaanse successieoorlog (1628-1631), waardoor de Spaanse oorlogsgelden moesten worden verdeeld over twee fronten (Israel 1995, 497).

De publicaties

De lofdichten uit de periode 1627-1630 verschenen weer bij Blaeu, wiens fonds zich in deze periode uitermate ambigu verhiel tot de oorlog, met uitgaven ter opluistering van de strijd, zoals Frans van Schootens *Tabulae* (1627) vol afbeeldingen van de legerwerken, maar ook kritische teksten van Hooft en Hugo Grotius.⁵⁴ Het fonds van Blaeu steunde de Opstand, maar verhiel zich desalniettemin kritisch tot oorlog in het algemeen. Binnen dit fonds waren Vondels polyfone lofdichten goed op hun plaats.

Verovering van Grol, door Frederick Henrick, Prince van Oranje (1627) verscheen vermoedelijk bij Frederik Hendriks huldiging op 2 oktober in Den Haag.⁵⁵ In het voorwerk liet Vondel een sonnet ('Klinckdicht') en het gedicht 'Aen de vrije Nederlanden' afdrukken. De hoofdtekst van 335 alexandrijnen kent van al Vondels lofdichten de meest epische opzet. Het beleg van de Gelderse stad Groenlo wordt in een langgerekte narratio beeldend beschreven, maar bevat ook enkele lyrische en pastorale intermezzo's en wederom een sterk argumentatief slot in lijn met de quintiliaanse retorica. In het nawerk zijn dertien kortere teksten over het beleg opgenomen: vijf gedichten van Huygens, vier van Hooft, twee van Barlaeus, één van Laurens Reael, één van Johan Brosterhuysen en tot slot een anonieme prozatekst getiteld 'Wellekomst'.⁵⁶

Amsteldams Wellekomst aen den doorluchtighsten en hooghgeboren Vorst Frederick Henrick (1628) is een anonieme uitgave in plano, ter gelegenheid van de

⁵⁴ Zie bijv. Hoofts *Baeto* (1626) en Grotius' *Pharsalia*-editie van 1627 (Duits 1997, 72-73).

⁵⁵ Gebruikt ex. UBA: OTM, Vondel 3 C 7. Voor de regelnummering, zie WB 3: 124-152.

⁵⁶ Hooft. 'Aen den Spaniaerdt op 't verovren van Grol' (fol. D2v); Huygens. 'Op 't sonnet van den Heere Drossaert Hooft, over 'tverovren van Grol' (D3); Huygens. 'Op des H[eer] P.C. Hoofts Henrick de Groote' (D3v-D4); Hooft. 'Op 't rijmen vanden Heere Constantijn Huygens, in 't Legher voor Grol' (D4); Reael. 'Liick-dicht, over den Edelen Gestrengen Heer, Mijnen Heer, I. Wilhem van Nassauw, Heer vander Lecke: Lieut[enant] Amiraal van Hollandt. Prosopopoea' (D4v-E); Reael. 'Epithaphium / Graftschrift' (E); Huygens. 'In obitum Wilhelmi Nassouii' (E); Huygens. 'Sur le siege de Grol' (Ev); Hooft. 'Aenden Heere Iacob Witz, algemeen wacht[meester] vande Legers der vereenighde Nederlanden' (E2); Huygens. 'Op de doorschoten kerck te Grol' (E2); Barlaeus. 'Epigrammata. In obsessam & captam Grollam' (E2v). Barlaeus. 'Op de naem van Grol' (E3); Brosterhuysen. 'Grol verover't' (E3); anoniem. 'Wellekomst, Aen sijne Vorstel[ycke] Doorl[uchtigheyd] op zijn wederkeeren na het veroveren van Grol' (E4- E4v).

komst van Frederik Hendrik naar Amsterdam op 10 april 1628.⁵⁷ Op 7 april van dat jaar had de Amsterdamse kerkenraad bij de magistraat een klacht ingediend tegen de steeds openlijker bijeenkomsten van de remonstranten.⁵⁸ Daarop ontbood de magistraat Frederik Hendrik naar Amsterdam, om nu te tonen wat zijn steun waard was. Om de stadhouder gunstig te stemmen werd hij onthaald met een welkomstdicht van Vondel. Dat het 165 verzen tellende gedicht in opdracht van de burgemeesters verscheen, wordt gesuggereerd door de vermelding van burgemeesters Pieter de Vlaming van Oudshoorn en Jacob Dircksz de Graeff en schepen Harmen Gysbertsz van de Pol in de tekst (v. 128-130), terwijl de auteur en de drukker niet in de uitgave worden vermeld.⁵⁹ Helaas bevat het drukwerk geen afbeelding van het stadswapen of een privilege om dit vermoeden te bevestigen.

De eerste druk van *Zegesang ter eere van Frederick Henrick, Boschdwinger, Wezelwinner, Prince van Oranje* (1629) ten slotte is in folio uitgegeven, wat aangeeft dat de verovering van Den Bosch als een bijzonder feestelijke gebeurtenis werd ervaren.⁶⁰ De kostbare vorm kan ook verband houden met het feit dat deze tekst nu eens niet is opgedragen aan Frederik Hendrik, maar aan ‘Den E. grootachtbaeren, Eerentvesten, wijsen, en voorsienigen Heeren, Mijnen Heeren den burgermeesteren en regeerderen der wijd beroemde koopstad Amstelredam’, zoals de dedicatie luidt (WB 3: 265). Kennelijk wensten de regenten inmiddels te worden geassocieerd met de oorlog, nu die zo succesvol verliep. Op de versozijde van de dedicatie is een gravure van

⁵⁷ Gebruikt ex. UBA: OTM, Port. A14. Gedateerd ‘Den 10. van Grasmaend des Iaers 1628’. Voor de regelnummering, zie WB 3: 182-186. M.b.v. Ursicula kon het drukwerk aan Blaeu worden toegeschreven. Er verschijnen twee roofdrukken: *Wellecomste van den prins* (Ex. UBA: OTM: Port. A13) en de door Unger genoemde druk Unger 160.

⁵⁸ Zie De Vries 1900; Elias 1923, 92-97; Frijhoff en Prak 2004, 269.

⁵⁹ De stadsrekeningen vermelden geen uitgekeerd bedrag aan Vondel (Archief van Burgemeesters (5014), 1628. Stadsrekeningen, SAA), maar het is niet gezegd dat dichters voor dergelijke opdrachten financieel werden vergoed.

⁶⁰ Gebruikt ex. UBA: OTM, OM 63 4. Voor de regelnummering, zie WB 3: 264-285. In het nawerk is het sonnet ‘De triomfeerende Aemilia Princesse van Oranje’ (WB 3: 286) opgenomen. Er verschijnen twee herdrukken: een geautoriseerde bij Claude Fonteyn te Leewarden (Ex. UBA: OTM, Vondel 8 K 22) en een roofdruk bij Gerrit Hendricxs van Breughel te Amsterdam (Ex. UBA: OTM, O 80 291). In het nawerk is het sonnet ‘De triomfeerende Aemilia Princesse van Oranje’ (WB 3: 286) opgenomen, waarin Vondel een speelse parallel trekt tussen Amalia en de Bossche maagd.

Frederik Hendriks wapenschild afgedrukt (WB 3: 266). Het lofdicht telt 610 verzen, ditmaal geen alexandrijnen, maar een jambische viervoet. Ook de verbeelding van het beleg in *Zegesang* is lyrischer dan in de andere lofdichten, door een lange aaneenschakeling van indrukken, waarbij ernst en ironie elkaar afwisselen (Smit 1975, 365). Toch is er sprake van een episch narratief kader en is het slot wederom argumentatief-retorisch van karakter.⁶¹

Oorlogsstad

Het moet voor Vondel niet eenvoudig zijn geweest om de Amsterdamse betrokkenheid bij de oorlog in zijn lofdichten te verbeelden, aangezien financiële bijdragen zich minder goed lenen voor een episch narratief. Daarbij werd het oorlogsgeld niet opgebracht door één persoon, maar door een grote hoeveelheid rijke en minder rijke burgers. Bovendien zijn er redenen te bedenken waarom de Amsterdamse autoriteiten zich liever niet voorstonden op hun betrokkenheid bij de oorlog, die op gespannen voet stond met hun pacifistische opvattingen en handelsbelangen.

De drie lofdichten verwoorden de Amsterdamse bijdrage aan de oorlog dan ook vooral impliciet. Amsterdam wordt bijvoorbeeld niet verbeeld door personen die deelnemen aan de strijd, maar door metaforen zoals ‘Amsterdamsche ruyn’ (WB 3: 140, v. 384) of ‘vruchthoorn van Europe’ (WB 3: 276, v. 313), die representeren hoe de Amsterdamse regenten en burgerij geld en goederen verstrekken. Ook de herhaalde toespelingen op de benarde financiële toestand van de Spaanse koning in *Verovering van Grol* kunnen worden beschouwd als een Amsterdamse stem, aangezien juist de Amsterdammers zorgden voor een gestage toevoer van geld en middelen aan Nederlandse zijde. Vondels sonnet in het voorwerk bijvoorbeeld (WB 3: 126), spot met de geldelijke tekorten van Filips IV:

⁶¹ *Zegesang* is in de lyrische opzet dus niet vergelijkbaar met Hoofts *De Hollandsche groet* van 1630 (Veenstra 1970, 7; Spies 1978, 583).

Terwijl was Spinola om geld belaên° te hoof: verlegen om geld
 Hy leende't hier op borg, en daer op goed geloof;
 Maer al vergeefs helaes! hy bleef een ydel hoper:
 Want doen° Philippes socht na Phlippen° in sijn' kas, toen; Spaanse munten
 Bevond° hy dat sijn' munt van stof° verandert was, ontdekte; van materiaal
 Het goud in lood verkeert, het silvergeld in koper. (v. 9-14)

De Spaanse veldheer vraagt zijn vorst om geld voor het ontzet van Grol, maar krijgt nul op zijn rekest, omdat de Spaanse munt in waarde is gedaald.⁶² Het sonnet loopt vooruit op een motief in het lofdicht dat goud en geld de drijvende kracht zijn achter de oorlog. Zo twijfelt Frederik Hendrik over de kosten van het beleg (v. 89), vormt het Spaanse geldgebrek de doorslaggevende reden om het beleg van Grol doorgang te laten vinden (v. 101-108) en klaagt Filips IV meermaals over zijn inkomsten (v. 247, 255). De gouden eeuw van Spanje loopt op zijn eind:

De goude en silvere eeu in koper was veraerd:
 Dat Phlippines, uytgeput door woekeraers en paepen
 En oorloggen, het goud om geld benood most schraepen
 Van sijnen scepterstock, en 't dierbaerst van de kroon
 Te pande setten, en met bedelschat sijn' troon
 In Neerland stutten, daer hy ruyters nocht soldaeten
 Moght bruycken, tegens 't heyr der t'saemgespanne Staeten;
 Beducht voor muyten en gestijft met luttel moeds. (v. 228-235)

De financiële tekorten leiden tot morele verzwakking en chaos in het Spaanse leger. De personificatie van de Spaanse inquisitie wil de oorlog nieuw leven inblazen en stelt voor om de Zuidelijke Nederlanden onder dwang troepen te laten leveren, 'en strafse die het weygeren' (v. 258). Over dergelijke taferelen, zo suggereert Vondel, hoeft het Staatse leger zich geen zorgen te maken dankzij de gedurige geldstroom vanuit Amsterdam. De zekerheid en stabiliteit die uitgaan van Amsterdam worden verbeeld door de 'Amsterdamschen ruyn', waarop Frederik Hendrik stevig zit:

⁶² Vondel zat niet ver van de waarheid af, want in op 31 december 1627 zou het koninklijke bankroet van Filips IV worden afgekondigd (De Cauwer 2008, 35).

Daer sat hy rustigh op sijn' Amsterdamschen ruyn,
Een klepper,° nimmer moe van briesschen steygren krabbelen, strijdros
En afgerecht, om met 't hoefyser fel te grabbelen
In Spaensche troepen, daer hy schrick en ruymte maeckt; (v. 384-387)

Was dit strijdros een geschenk van Amsterdam aan Frederik Hendrik of was het paard afkomstig van een Amsterdamse fokker (.. 8)? Hoe dan ook wordt Frederik Hendrik in het gedicht symbolisch gedragen door het solide Amsterdam, dat zich uitermate gretig toont in het oorlog voeren. Het paard was een bekende metafoor in de politieke theorievorming die stond voor de staat die door de bestuurder werd beteugeld en gestuurd, maar hem tegelijkertijd 'droeg'.⁶³

Afb. 8 Paulus van Hillegaert. *Het beleg bij Groenlo* (detail; ca. 1611-1640). Prins Frederik Hendrik rijdt op een wit paard, wellicht de 'Amsterdamschen ruyn'.

⁶³ Zie bijv. de houtsnede bij de uitnodiging voor Samuel Costers treurspel *Iphigenia* (1617; Rijksmuseum.nl. Objectnr. RP-P-OB-80.825). Deze toont twee paarden bereden door vorsten; de zadels dragen het opschrift 'De werelt', de teugels 'Religi' en hun zweep 'Justitia'. Zie over deze prent ook Smits-Veldt 1986, 406.

In *Amstedams Wellekomst* zegt de Amsterdamse stedenmaagd Frederik Hendrik een ‘rechterarm’ toe. Dat kan alleen maar duiden op een geldelijke gift:

Gaet mijn Prins te velde trecken
'k Sal sijn' rechterhand verstrecken,
Of een' senuw aen dien arm,
Die tot Hollands schut en scharm°
Ruckt de klingen uit der scheede: (v. 151-155)

bescherming

Met ‘senuw’ verwijst Vondel naar het spreekwoord: ‘pecunia nervus belli’ (geld is de zenuw van de oorlog). Geld vormt de zwakke plek van de Spanjaarden en het succes van het Staatse leger. Met de metaforen van het paard en de ruïn maakt Vondel, behalve de Spaanse en de Nederlandse aanvoerders, ook Amsterdam lijflijk aanwezig in de strijd.

In *Zegesang* is het Amsterdam dat de steden op de Veluwe te hulp schiet, nadat Amersfoort is ingenomen door de keizerlijke legers (De Cauwer 2008, 113-118, 123). Vondel bekritiseert de Veluwe-bewoners, die zich nauwelijks zouden hebben verzet tegen de vijand:

Wien sal ick dese rampen wijten?
't Moet billijk onsen Prince spijten,
Dat 't geen hy lang te vooren spelt°
By reuckloos° breyn niet meer en geld.
Ghy waert gelijk verstroyde lammers,
Had Hollands harder d'Amstedammers
Om u t'ontsetten niet beroert;
Die voor en na de vlagge voert.
De Burgermeesters van den Ystroom
Handhaeven Vechts en Yssels vrydoom.
De vruchthoorn° van Europe stut
De steên, en levert uit° geschut,
En kruyt en lood, en oorlogslieden,
En graen, om 't hoofd den beer⁶⁴ te bieden, (v. 303-316)

had voorspeld
roekeloos

hoorn des overvloeds
voert aan

⁶⁴ ‘Den beer’: Oostenrijkse en Spaanse troepen onder Raimondo Montecuculi en Hendrik van den Berg, die in juli 1629 de Veluwe onveilig maakten.

In tegenstelling tot het roekeloze Amersfoort nemen de prins en de Amsterdammers hun verantwoordelijkheid in de strijd (v. 308-309). Zij werken samen als de aandrijver en de aanvoerder van de oorlog. Het laatste vers wijst bovendien op de Amsterdamse leveranties van kanonnen en andere wapens, die via de moedernegotie op de Oostzee, met name met Zweden, bij Amsterdam binnenkwamen (De Jong 2005, 13-17, 310-336). Grote Amsterdamse wapenhandelaren als Hendrik Trip, Willem de Besche en Louis de Geer bezaten kapitalen, waarmee ze ook de regenten aan zich wisten te verplichten. De vermelding van de wapenhandel in *Zegesang* verheldert dat er in Amsterdam ook mensen waren die wel degelijk gebaat waren bij de oorlog.

Veruit de minst omwonden verwoording van de Amsterdamse bijdrage aan de oorlog is de dedicatie in *Zegesang*, gericht aan de regenten van Amsterdam:

Ghy Burgervaders van dese hooghemelde stad,
Die rijck van burglary, van schepen, pracht en schat,
Verstreckt des oorlooghs siel, het oogh^o der vrye steden; (v. 1-3) [middelpunt](#)

De Amsterdamse oorlogsindustrie draait op volle toeren en voedt de oorlog met geld en wapens. Vondels voorstelling dat de Amsterdamse magistraat hierom in ‘Staetenraed als Goôn word aengebeden’ (v. 4) is niet terecht, want voorafgaand aan de belegeringen van zowel Grol als Den Bosch hadden zich in de Staten van Holland en de Staten-Generaal juist ellenlange conflicten voorgedaan (Van Nimwegen 2006, 182-183). De weigering van de calvinistische steden om bij te dragen aan de oorlogsgelden wordt de lofdichten verzwegen, zodat deze wordt verbeeld als een eensgezinde onderneming onder leiding van Frederik Hendrik en de Amsterdamse burgemeesters. De nadruk op eensgezindheid en de verzwijging van onderlinge conflicten behoorden voorheen tot het calvinistische en het prinsgezinde discours (Frijhoff en Spies 1999, 50), maar worden nu door Vondel ingezet om Amsterdam voor te stellen als ‘het oogh [middelpunt] der vrye steden’. In de lofdichten van 1627 tot 1629 bezigt Vondel een oorlogsretoriek, gekenmerkt door een eendrachtige Republiek onder het gedeelde leiderschap van Amsterdam en Oranje.

Schrikbeelden

De belangen van de Amsterdamse regenten klinken door in de verbeelding van Frederik Hendrik. Zo vormt de argumentatio van *Zegesang* een regelrechte aansporing aan de stadhouder om de antiremonstrantse plakكاتen nu eindelijk te laten intrekken:

Maer vryheyd, handvest, wat is dit?
Sijn 't enckle krachteloose klancken?
Niet niet, ô edelste aller rancken!^o
Laet yeder eygnaer hier af sijn.
De vryheyd als een' sonne schijn'
Op allerhande slagh van menschen,
Die om 't gemeene beste wenschen.⁶⁵

nl. Frederik Hendrik

De Amsterdamse roep om vrede is vrijwel verstomd, maar de aansporing om de plakكاتen op te heffen klinkt harder dan ooit. Vondel was niet de enige dichter die Frederik Hendrik in deze periode op diens beloften wees. In 1628 verscheen een herdruk van Hoofts *Theseus en Ariadne* (1614), een treurspel over de heldhaftige, maar onbetrouwbare prins Theseus (45). De openingsmonoloog bevat een duidelijke waarschuwing aan het adres van hoogmoedige bestuurders:

Dat yemant gae sijn eens gedaen beloften breken,
Wanneer dat achterdeel^o en schade schijnt te steken^o
Int houden van sijn woort, oft, op dat hij soo raeck
Tot voordeel groot van schijn, dats een vervloeckte saeck.
Hoewel dat menich Prins di' 'er luttel op gaet passen,^o
Met aertsche hoocheit meent den hemel hooch t'ontwassen;⁶⁶
Maer die^o bereyt tot straf van schelmerij, terstont
Velt sijn vermetel werck gebouwt op lose gront;
Want schielijck^o hij verliest t gelove^o sijner trouwen,
En 't geen hij niemant hout,^o oock niemant hem wil houwen. (v. 1-10)

*nadeel;
aan te stichten*

*er weinig om
geeft*

nl. de hemel

*snel; vertrouwen
nakomt*

Theseus noemt het een slechte zaak dat vorsten hun voordeel proberen te behalen door hun beloften te breken. Sommige vorsten zijn hier hoogmoedig genoeg voor,

⁶⁵ Zie WB 3: 284, v. 570-576. Zie ook Calis 2008, 130-131.

⁶⁶ 'Meent den hemel hooch t'ontwassen': zich aan het hemelse gezag meent te kunnen onttrekken.

maar ze zullen snel ontdekken dat een belofte is gebonden aan goddelijke wetten en dat zij, wanneer ze de trouw van hun onderdanen schenden, uiteindelijk zelf bedrogen uitkomen. De parallel met Frederik Hendrik is dat wanneer hij zijn beloften niet nakomt de Amsterdamse burgerij haar vertrouwen in hem ook opzegt, oftewel de geldkraan dichtdraait.

Zoals ook in Hoofts treurspel gaan de aansporingen in Vondels lofdichten gepaard met voorbeelden van slechte bestuurders die worden gestraft voor hun beleid. Deze schrikbeelden, waarvan ik er hier drie zal bespreken, dienen als aanmoediging voor Frederik Hendrik om een goede bestuurder te zijn en niet te breken met zijn beloften. Het meest nabije voorbeeld betreft Maurits. In *Verovering van Grol* wordt hij tweemaal bij naam genoemd als verliezer van Breda en Grol (v. 33, 96). Hij wordt niet negatief bejegend, maar Vondels selectie van de historische feiten doet hem ook niet bepaald schitteren. In *Amsteldams Wellekomst* wordt, zonder Maurits' naam te noemen, herinnerd aan de staatsgreep van 1618 als een periode van 'oproer bloed en moord' (v. 97). Ook in *Zegesang* wordt zijn naam niet genoemd, maar wordt Maurits' stadhouderschap verbeeld als een smet op de geschiedenis van de Republiek (Free 1979, 5-6):⁶⁷

Der Staeten achtbaerheyd gesoncken°
Vry laeger dan haer voorigh heyl,
Die overschrijd 't gesette peyl (WB 3: 272, v. 180-182)

[nl. in 1618](#)

Het aanzien van de Staten werd in 1618 beschadigd, maar onder Frederik Hendrik zullen ze hun oude glans weer terugkrijgen, of zelfs overtreffen. Maurits' bezoedeling van de geschiedenis van de Republiek én van het Oranje-blazoen moet voor Frederik Hendrik, als een op eer beluste vorst, een schrikbeeld zijn geweest.

Het tweede schrikbeeld van een slechte bestuurder is Filips IV. De peroratio van *Verovering van Grol* beschrijft hoe deze vorst omgaat met overwonnen volken:

⁶⁷ Deze verbeelding had in de Republiek breed postgevat, m.n. wat betreft de jaren vanaf 1619 (Van Deursen 2000, 284-290).

Ach, nimmer moet het schiën, dat Spaensche slavernye
 De vrome necken druck' van Hollands burgerye
 Geef liever dat de held, handhaver van den leeu,
 Der volcken heyland strecke, in dees' bekommerde eeu:
 Dat hy° die vrouwen wenscht en maeghden te misbruycken de Spanjaard
 Door schennis, 't puyck der jeughd tot heylloos parleduycken,
 En 't graeven in de myn, met godloos goudgeschrey;° hebzucht
 En all' de mannen heeft verwesen op de gley;° naar de de galei
 Bedaere, en wete, dat de hemel heeft besloten
 Der mindre vorsten groey, tot tuchtiging der grooten. (v. 773-782)

Vondels woorden maken deel uit van een zeer negatieve beeldvorming van de Spanjaarden die al vanaf de middeleeuwen in Europa opgang maakte en nu als de 'Zwarte Legende' (*Leyenda Negra*) wordt aangeduid. Deze stelde de Spanjaarden voor als intolerant, tiranniek en bloeddorstig (Friedrich 2011). Vondel voorspelt dat de Nederlanders, indien de Opstand zou worden neergeslagen, hetzelfde lot boven het hoofd hangt als de eens vrije, maar door Spanje onderworpen bevolking van Zuid-Amerika. Een goede bestuurder streefde naar het hoogste goed voor de staat en haar ingezetenen, maar die opgave was Filips in zijn hoogmoed al lang uit het oog verloren.

Het derde rolmodel van een slechte bestuurder is de Etruskische tiran Mezentius in het *Aeneis*-citaat onderaan *Verovering van Grol*.⁶⁸ Wegens diens wrede leiderschap keren de Etrusken zich uiteindelijk tegen hem. Het citaat beschrijft hoe ze hem met grote geestdrift te lijf gaan, maar Mezentius vermorzelt zijn onderdanen stuk voor stuk. Opnieuw wordt het beeld van een wrede en onoverwinnelijke tiran die wordt gehaat door zijn eigen onderdanen afgezet tegen een bescheidener vorst die door zijn volk op handen wordt gedragen. De laatste verzen van *Verovering van Grol*, hierboven reeds geciteerd, voorspellen immers dat het tij in Europa is gekeerd: God zal

⁶⁸ 'De heirspits van Tyrrene, als zy hem weêr ziet keeren, / Stoot toe gelijkcr hant, en houdt afgrijslijk aen / Met een' gemeinen haet. / zy schieten vast en slaen / Op eenen man alleen, van achter en van voren. / Hy staet, gelijk een rots, die tegens het verstooren / Der stormen staet gekant, en op het vlacke ruim / Geplant is vast en pal, en in het woeste schuim / Hoogh uitsteeckt, al 't geweld en dreigement en klateren / Van lucht en zee verduurt, oock zonder in de wateren / Zich eens te reppen.' Het betreft hier Vondels vertaling van *Aeneis* 10: 691-969, in de Vergilius-vertaling van 1660 (WB 7: 82-83, v. 1044-1049).

de machtsuitbreiding van de grote vorsten een halt toeroepen en de ‘mindre vorsten’ van de kleinere gebieden, zoals de prins van Oranje, steunen (v. 781-782). Na alle schrikbeelden vormt deze peroratio in de eerste plaats een aanmoediging van Frederik Hendrik om zijn verantwoordelijkheden als ‘kleine vorst’ van de Republiek serieus te nemen en de rechten en vrijheden van de Nederlandse burgers in ere te houden.

Den Haag zwijgt

Vanaf circa 1628 plukte Amsterdam de vruchten van de samenwerking met Frederik Hendrik. De uitkomst van de onderhandelingen op 10 april 1628, waarvoor *Amsteldams Wellekomst* was geschreven, betekende een kleine overwinning voor de Amsterdamse regenten. Weliswaar moesten ze de plakaten blijven naleven, maar Frederik Hendrik stelde zijn vendels ter beschikking tegen de antiremonstrantse rebellen en hij had oud-burgemeester Reinier Pauw, die had gepoogd de Amsterdamse schutterij tegen de remonstranten op te hitsen “over haere seditieuse predicatiën geroskamt” (Elias 1923, 96). Nieuwe misdragingen van de Amsterdamse calvinisten versterkten de band tussen de regenten en de prins nog meer. In de winter van 1628 hadden de calvinistische predikanten Adriaan Smout en Joannes Cloppenburg ervoor gezorgd dat de Amsterdamse schutters de schutterseed niet wilden afleggen tegenover hun remonstrantsgezinde kapitein. De predikanten riepen de hulp van de Synode in,⁶⁹ waarop Frederik Hendrik op 19 december 1628 zes compagnieën infanterie naar Amsterdam zond om de schutterij te zuiveren van muiters en de onlusten neer te slaan.

De betreffende compagnieën werden aangevoerd door Jacob Witz (ca. 1580-1643), die goed bevriend was met Hooft.⁷⁰ In het nawerk van *Verovering van Grol* had Hooft zelfs een lofdicht geschreven op Witz, die opperwachtmeester was geweest in

⁶⁹ De Synode won advies in bij de theologische faculteit van Leiden, die de schutters op 6 december 1628 afraadde de eed te zweren. Zie ‘Aantekeningen door Dr. C.G.N. De Vooy’s’ (WB 3: 893). Vgl. Vondels hekeldichten ‘Op het Ontset van Piet Heyns buyt’ (WB 3: 257) en ‘De Boeren Categismus’ (259).

⁷⁰ Witz hielp Hooft bij de samenstelling van de *Nederlandsche Historiën* (Hooft, *Briefwisseling* 1: epist. 275; 2: epist. 430 en 438). Over Witz, zie NNBW 3: 1506.

het beleg van Grol.⁷¹ Naar aanleiding van Witz' optreden in Amsterdam schreef Vondel een sonnet en een epigram (WB 3: 196), waarin hij handig terugverwees naar het gedicht van Hooft. Hooft had Witz' liefde voor het schrijven benoemd en Vondel vergeleek Witz met Julius Caesar, die zijn krijgsverrichtingen te boek liet stellen:

Hy sweemt naar Cesar, die sijn haters 't veld deê ruimen,
En vedren werck^o bestelde, en wackren wapensmidts. (v. 7-8)

dichtwerk

Als bemiddelde poëzieliefhebber was Witz een waardevol contact en hij was niet de enige nieuwe begunstiger die Vondel opdeed door de lofdichten. Zo zou Vondel in 1630 gelegenheidsgedichten opdragen aan Johan Wolfert Brederode, de bevelhebber van een regiment in het beleg van Den Bosch.⁷² Ook bewijst hij in *Geboortklock* (v. 855) en *Verovering van Grol* (v. 664) de oude bekende Laurens Reael een dienst door diens laatste militaire missie positief onder de aandacht te brengen.⁷³

Niet alleen de Amsterdamse handelaren in oorlogstuig en de remonstranten ondervonden de voordelen van de samenwerking; ook voor Vondel werden de gevolgen van zijn lofdichten, waarin hij zowel Amsterdam als Oranje lof toezwaaide, zichtbaar. Het nawerk van *Verovering van Grol* laat zien dat Vondel via de lofdichten geassocieerd raakte met de culturele activiteiten rond de oorlog. De betreffende dertien briefgedichten waren afkomstig van het 'literair triumviraat', Hooft, Huygens en Barlaeus (Veenstra 1970, 9), en andere leden van de culturele elite. Zoals gebruikelijk beschreven deze briefgedichten de gebeurtenissen in de omgeving van de schrijvers, maar vooral ook de onderlinge vriendschappen (Schenkeveld-van der Dussen 1987, 119-123). Zo prijzen Huygens en Hooft vooral elkaars literaire spitsvondigheden de hemel in. Vondel had nooit echt toegang weten te krijgen tot deze groep, ondanks herhaalde pogingen. Dat Huygens geen bewonderaar was van

⁷¹ 'Aenden Heere Iacob Witz, algemeen wacht[meester] vande Legers der vereenighde Nederlanden' (*Verovering van Grol*, fol. E2). Zie ook Hooft, *Sonnetten*, 54.

⁷² 'De Rynstroom, aen Johan Wolphard, Heer te Brederode, Vryheer te Vianen' (1630; WB 3: 289-294). Na het beleg van Den Bosch werd Wolferd benoemd tot gouverneur van Den Bosch.

⁷³ Vondel verwijst in beide teksten naar Reaels functie als vice-admiraal onder Willem van Nassau op de vloot die in oktober 1625 uitvoer tegen Edward Willoughby (NNBW 4: 1123).

hem en zijn werk is bekend; naar aanleiding van *Zegesang* zou hij Vondel in een brief aan Hooft zelfs een ‘keffer’ hebben genoemd, die ‘die den yver heeft doen eerst spreken ende daernaer bedencken’ (Veenstra 1970, 7; Spies 1978, 583). Het is niet bekend of Vondel een rol heeft gespeeld bij het binnenhalen van de gedichten voor de uitgave, maar buitenstaanders zullen hebben gedacht dat Vondel deel uitmaakte van de elitaire vriendenkring – en dit beeld van Vondel als ‘lid van de Muiderkring’ is tot in de twintigste eeuw blijven voortbestaan. Ingewijden konden vaststellen dat belangrijke dichters zich openlijk met Vondel wilden laten associëren. De polyfonie van de lofdichten, die zowel staats- als prinsgezinde interpretaties mogelijk maakten, zal daaraan hebben bijgedragen.

Vondel bouwde het beeld van hemzelf als dichter tussen Amsterdam en Oranje verder uit in gedichten voor een Amsterdams publiek. In 1630 verscheen ‘D’Amsterdamsche Academi aen alle Poëten en Dichters der vereenighde Nederlanden, Liefhebbers van de goude vryheyt’, als prijsvraag voor een soort landjuweel van de Nederduitsche Academie. De Academie was in 1617 opgericht als een elitaire en remonstrantsgezinde afsplitsing van rederijkerskamer De Eglentier. Het gebouw aan de Keizersgracht was na het faillissement in 1622 verkocht aan het Burgerweeshuis, die het verhuurde aan de Brabantse kamer Het Wit Lavendel. Deze zou in 1630 onder Vondels voorzitterschap ‘fuseren’ met de Academie, wat betekent dat het gedachtegoed van de Academie sluimerend was blijven voortbestaan.⁷⁴ In het gedicht haalt Vondel uit naar de calvinisten en prijst hij Frederik Hendrik, waarmee de prins wordt geannexeerd voor de remonstrantse belangen (Calis 2008, 132). Als prijs voor het winnende gedicht loofde de Academie een kelk uit met daarin gegraveerd het portret van Frederik Hendrik:

⁷⁴ Over de fusie, zie Hummelen 1982, 76-77. Over de verkoop van het Academie-gebouw, zie 86-88. Over Vondel en de Academie, zie 258-260. Het feit dat Vondel in 1630 behoorde tot de hoofden van Het Wit Lavendel blijkt volgens Hummelen uit het feit dat hij de eerste ondertekenaar was van de rekening van 30 mei 1630 in het *Rekenboek* (75).

Wiens antwoordt kortst en bondichst is,
En klaerst in dese duysternis,
Dien sullen d'ACADEMIHEEREN
Met eenen PRINCENROEMER eeren:
Daer Pallas,° met haer diamant,
In sne den Veldheer van het landt, (WB 3: 296, v. 15-20)

nl. Anna Visscher

Het kapitaalgebruik suggereert dat de Academie en de prins, als de twee belangrijkste instanties binnen het gedicht, wat hun politieke visie betreft op één lijn staan. In 1630 had het ingrijpen van de prins de in Amsterdam opnieuw opgelaaide godsdiensttwisten in het voordeel van de remonstranten beslecht (Elias 1923, 93-97, 114, 119-120; Calis 2008, 131-147). Vondel publiceerde in deze periode zijn felste hekeldichten tegen de predikanten.⁷⁵ De remonstranten voelden zich duidelijk gesterkt door de politieke samenwerking van het stadsbestuur met de prins. Toch is het onwaarschijnlijk dat Frederik Hendrik de activiteiten die de Academie onder leiding van Vondel ontplooidde voorstond, laat staan dat hij wilde dat dit publiek zou worden gemaakt.

In 1630 werd er in de Academie een borstbeeld van Frederik Hendrik geplaatst. Dit evenement werd door Vondel bezongen in 'Inwyng van 't gelaurierde Princebeeld, Op den Schouwburgh' (WB 3: 317-318), waarin Frederik Hendrik wordt toegesproken als de aloude 'prince' van een rederijkerskamer en als de patroon van het Academietoneel. Vondel noemt hem 'schermheer van 't gewisse' (v. 40), wat weer getuigt van zijn staatsgezinde agenda, maar voor het overige prijst hij de wapenfeiten van de prins, wat opmerkelijk mag heten gezien de traditie van Costers Academie in morele en politieke instructie (Smits-Veldt 1986, 462-464).⁷⁶ Zolang Frederik Hendrik de remonstranten bescherming bood, zouden de dichters van de Academie de oorlog bezingen, Vondel voorop.

⁷⁵ Enige beroemde en zeer felle hekeldichten uit deze periode zijn 'Amsterdamsche Kakistorie of Muyl-school' (1630); 'Een Otter in 't Bolwerck' (1630); 'Geuse Vesper of Siecken-Troost' (1631); 'Decretum horribile: Gruwel der verwoesting' (1631). Zie ook Calis 2008, 133-147.

⁷⁶ Vondel prijst Frederik Hendrik voor de verovering van Den Bosch en het behoud van Orange, dat in 1630 bijna op de Franse koning was overgegaan (Poelhekke 1978, 317-318).

Gezien Vondels talrijke pogingen is het opmerkelijk dat Frederik Hendrik Vondel nooit enig teken van waardering heeft gegeven voor de lofdichten. Na *Begroetenis* is zelfs geen van de lofdichten nog opgenomen in de bibliotheek van de Oranjes.⁷⁷ Brandt (1682) meent dat Frederik Hendrik zijn waardering voor Vondel niet kon laten blijken, omdat dit de wrok van de calvinisten zou opwekken (25). Het stilzwijgen van de prins is ook wel verklaard met het poortwachterschap van Huygens, die behalve de secretaris tevens de belangrijkste artistiek en literair adviseur van Frederik Hendrik was.⁷⁸ Hij bepaalde welke teksten Frederik Hendrik te lezen kreeg en hield nauwlettend in het oog welke kunstenaars een waardevolle bijdrage konden leveren aan de cultuurpolitiek van de Oranjes, die erop was gericht hen internationaal te profileren als één van de leidende Europese vorstenhuizen (Keblysek en Zijlmans 1997, 10-11; Broekman 2010, 168, 236, 238). In tegenstelling tot de beeldende kunst van Nederlandse kunstenaars voorzag volkstalige poëzie niet in die behoefte. Ook vanuit dit oogpunt van cultuurpolitiek zullen Vondels polyfone lofdichten niet als de wenselijke afspiegeling van de politieke verhoudingen zijn beschouwd; het beeld van een vorst als eenvoudige *condottiere* die zich de les liet lezen door burgers kwam niet tegemoet aan Frederik Hendriks ambities (zie noot 4). Waar het Huygens' persoonlijke voorkeur betrof, ten slotte, voldeed Vondels barokke poëzie niet aan Huygens' classicistische criteria voor inhoud en stijl.⁷⁹

⁷⁷ Zie Renting en Renting-Kuijpers 1993 (inventaris). Over de prinselijke bibliotheek, zie Keblysek 1997, 165-170; Van der Ploeg en Vermeeren 1997 34-35. De prinselijke bibliotheek was tot 1639 ondergebracht in het Oude Hof (het tegenwoordige Paleis Noordeinde), waarna de boeken werden verplaatst naar een zolder in het Stadhouderslijk Kwartier.

⁷⁸ Over Huygens als artistiek en literair adviseur van de prins, zie Van der Ploeg en Vermeeren 1997, 60; Broekman 2010, 126-127, 165-168. Voor Huygens' rol bij de aankoop van boeken voor de prinselijke bibliotheek, zie Keblysek 1997, 168-191. In paragraaf 2.3 ga ik in op Vondels gedicht 'Vredewensch' (1633) aan Huygens.

⁷⁹ Voor Huygens' oordeel over Vondels poëzie, zie Veenstra 1970, 10-11. Zie ook Huygens' brief aan Hooft, 15 juli 1627: 'Vondelens geschriften rekene ick onder de dinghen, daarvan niet wel te oordeelen is. Sy duncken my oneenparigh ende haer selven hier ende daer beschamende. Soo valt 'er in 't gros weinigh van hem te verklaren' (Huygens, *Briefwisseling*, epist. 396).

In de periode 1627-1630 ondervonden de Amsterdamse burgers en regenten de voordelen van de samenwerking met Oranje, wat zich uitte in Vondels lofdichten als een groeiend Amsterdams zelfbewustzijn. Vondel wordt steeds uitgesprokener over de rol van Amsterdam in de oorlog en tegelijkertijd voert hij de druk op bij Frederik Hendrik om de rechten van de vrije steden te herstellen. Binnen Amsterdam vervulden Vondels lofdichten een belangrijke rol in de verbeelding van deze samenwerking, enerzijds door Amsterdam en Frederik Hendrik als de gezamenlijke voortrekkers van de oorlog voor te stellen, anderzijds door de voordelen van de samenwerking op te eisen voor de staatsgezinde regenten. Uit het feit dat Vondel van Frederik Hendrik geen enkele respons kreeg op de lofdichten en alle andere literaire activiteiten die hij ontplooipte ter ere van de prins, kan worden afgeleid dat Vondels voorstelling van zaken botste met andere politieke visies in de Republiek.

2.3 Terugkeer van de vredewens (1631-1633)

Na het dubbele verlies van Wezel en Den Bosch in 1629 bood Filips IV de Staten-Generaal een langdurig en onvoorwaardelijk bestand aan (Israel 1995, 507, 508). Onmiddellijk zagen de Amsterdamse regenten hun kans schoon om de Europese handelsbelangen weer veilig te stellen (Van Nimwegen 2006, 188-190). Frederik Hendrik, de Staten van Overijssel, Gelderland en Utrecht, en de Ridderschap omarmden de onderhandelingen ook, omdat de toestand in Duitsland en Frankrijk op dat moment erg onbestendig was (Israel 1990, 87-88). Zeeland, Friesland, Groningen en de calvinistische steden van Holland echter verzetten zich met hand en tand om economische, religieuze, maar vooral politieke redenen (De Cauwer 2008, 263-267). Nog meer tegenstand ondervonden de voorvechters van een bestand van Frederik V, de Franse kardinaal Richelieu en de doge van Venetië, die de vredesonderhandelingen van veraf trachtten te ontregelen (Smits-Veldt 1977, 230-231; De Cauwer 2008, 268-269). In de lente van 1630 besloot Frederik Hendrik dat een bestand onder deze

omstandigheden onbegonnen werk was en wendde hij zich tot de Franse kardinaal de Richelieu, die de Republiek een financiële en militaire alliantie in het vooruitzicht had gesteld (Israel 1990, 91). Toch kwam er in 1630 geen gezamenlijke militaire campagne van de grond, omdat Richelieu de voorgestelde offensieve alliantie op het laatste moment afzwakte en de Staten van Holland geen oorlogsgelden wilden voteren (Poelhekke 1978, 330; Van Nimwegen 2006, 190-193). Na twee zomers vergaderen, besloot Frederik Hendrik in september 1631 tot de afkondiging van de anti-remonstrantse plakaten in Amsterdam (Van Gelder 1672, 88). In 1632 kon hij weer op de steun van de Amsterdammers rekenen en vond de lang beoogde veldtocht langs de Maas in samenwerking met Frankrijk eindelijk plaats.⁸⁰ Na Venlo, Roermond, Sittard en Straelen viel op 23 augustus Maastricht in handen van het Staatse leger.⁸¹ Op 24 november werd Frederik Hendriks 'victorieuse wederkomst op het Binnenhof' gevierd.

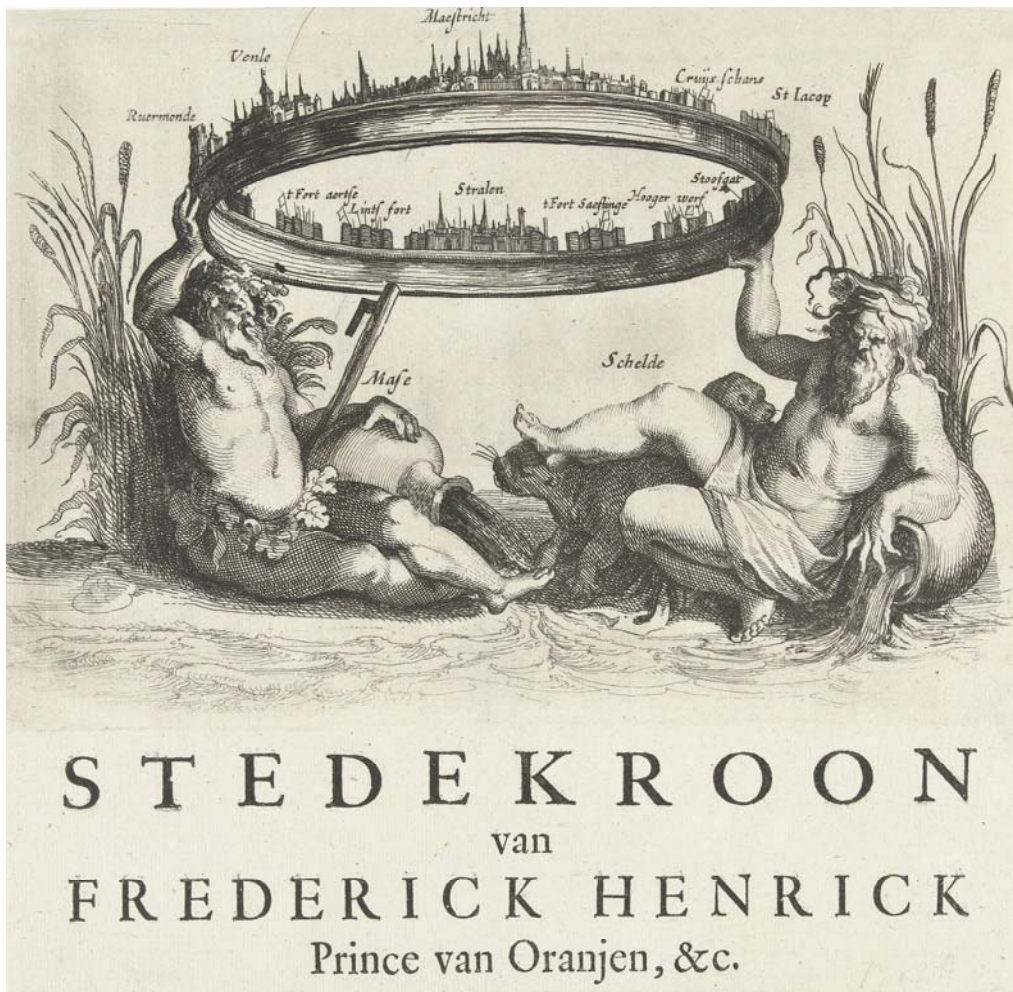
'Leer harden, en swijgh stil'

Vondels laatste lofdicht op Frederik Hendrik is *Stedekroon van Frederick Henrick, ... toegewijd op den grooten triomf van Maestricht en d'andere Steden en Schanssen*. De tekst verscheen in plano, voorzien van een gravure door vermoedelijk Salomon Savery (afb. 9). Het zal tussen de verovering in september en de huldiging van de prins in november zijn verschenen.⁸² Aangezien Amsterdam Frederik Hendriks zomercampagne van 1632 had gesteund zou het niet moeten verbazen dat Vondel, als spreekbuis van de Amsterdamse regenten, de verovering van Maastricht niet onbezongen liet.

⁸⁰ De veroverde Zuidelijke Nederlanden zouden tussen Frankrijk en de Republiek worden verdeeld. De calvinistische steden van Holland verzetten zich tegen deze veldtocht (Geyl 1931, 265-267; Israel 1990, 58-59).

⁸¹ Voor het verloop van de veldtocht, zie Israel 1995, 515-516; Van Nimwegen 2006, 193-196.

⁸² Gebruikt ex. UBA: OTM, Port. Vondel A 36a. Voor regelnummering, zie WB 3: 384-386.

Afb. 9 De gravure boven de plano-editie van *Stedekroon*. Maas en Schelde tonen Frederik Hendriks kroon van veroverde steden, dorpen en versterkingen: (met de klok mee) 'Roermonde, Venlo, Maestricht, Cruijs Schans, St. Iacop, Stooftgat, Hooger Werf, 't Fort Saeplinge, Stralen, Lints Fort, 't Fort aertse'.

Toch suggereren de wijze van uitgeven en de inhoud van het gedicht dat hij in 1632 een ander standpunt had ingenomen ten opzichte van de oorlog. *Stedekroon* verscheen niet bij Vondels vaste uitgever, maar bij de beginnende boekverkoper Gerrit Jansz, wiens fonds maar schraal afstak bij dat van Blaeu.⁸³ Bovendien had Blaeu de lofdichten

⁸³ Gerrit Jansz is als boekverkoper in Amsterdam officieel werkzaam van 1633 tot 1652 (Bibliopolis). De STCN vermeldt in deze periode achttien publicaties (dus excl. *Stedekroon*).

van Barlaeus en Dionysius Vossius op de veldtocht van 1632 wél uitgegeven.⁸⁴ Vondel dan wel Blaeu had bewust van publicatie bij Blaeu afgezien. Ook wijkt het genre af, want *Stedekroon* was geen lofdicht maar een lied op de wijs ‘Periosta’, een melodie voor pastorale liefdesliedjes.⁸⁵ Er is dan ook geen sprake meer van epiek; de focalisatie ligt niet bij de held, maar bij de slachtoffers van de oorlog, met een treurige inhoud als gevolg, wat niet past bij de gelegenheid van een overwinning. Alles wijst erop dat *Stedekroon* niet was geschreven voor de prins, maar voor een burgerlijk publiek dat de oorlog meer dan beu was.

De tekst van *Stedekroon* beschrijft in 66 verzen de herinnering aan de inname van Maastricht door de Spanjaarden in de nacht van 29 juni 1579. Terwijl de Spanjaarden in de stad een bloedbad aanrichtten, treurde de stedenmaagd aan de oever van de Maas. De Maas verschijnt als geest in haar droom en voorspelt haar bij wijze van een *vaticinium ex eventu* dat Frederik Hendrik Maastricht in de toekomst zal bevrijden én de oorlog zal beëindigen. Zoals vaker wanneer de context weinig kritiek toelaat, roept Vondel een ideaalbeeld van de prins op dat niet in alle opzichten overeenkomt met de politieke werkelijkheid. Impliciet is er dan toch sprake van kritiek, in dit geval op het feit dat Frederik Hendrik de bestandsonderhandelingen met Spanje in 1632 had gestaakt en zich niet voldoende inzette voor de vrede. Israel (1995) ziet die impliciete kritiek over het hoofd als hij over *Stedekroon* schrijft:

‘Vondel eulogized Frederik Hendrik as the liberator of Maastricht but still more as the champion of toleration, and of peace, striving to bring the age-old war with Spain, and Catholicism, to an end’ (516). Anders dan Smits-Veldt en Duits heeft Israel geen oog voor de sfeer van algehele oorlogsmoeheid in het lied (Smits-Veldt 1977, 217; Duits 1990, 175). De treurige wijs en de welhaast gotische beschrijving van de maagd roepen niet de sfeer op van een overwinning, maar bieden een treurige aanblik van een ‘lucht

⁸⁴ Nl. Barlaeus’ *Triumphus Federati Belgii, super debellatis ad Mosam urbibus, Venloa, Strala, Rurmunda, Traiecto, &c* (1632) en Dionysius Vossius’ *Panegyricus, dicatus Frederico Henrico, Arausionensium principi. Eiusdem Fredericus Victor* (1633). Dionysius was de zoon van Gerard Vossius.

⁸⁵ Zie ‘Periosta’ in de Liederbank. Vondel gebruikte de wijs eerder voor ‘Wyckzangk’ (1625; WB 2: 497-498), opgedragen aan Katharina Baeck.

besmet en beemd en waterval / Met pest en blaeu vergift en groene gal' (v. 5-6).

Stedekroon is in de eerste plaats een jammerklacht over de gruwelen van de oorlog. In de slotverzen doet Vondel een poging om de oorlog toch zin te geven met een *ex bello pax*-argument:

Soo word met vier het eeuwich vier gebluscht.	
Soo vreet de vlam des Hemels taeie roe,	
En Henrick houd de heirbaen ^o van August,	koers
En sluit de poort van't gruwlijck oorloogh toe.	
Vaer wel, mijn hart, leer harden, ^o en swijgh stil.	volhouden
Soo droop hy door haer armen in sijn kil. ^o (v. 61-66)	bedding

Vondel maakt duidelijk dat het probleem en de oplossing niet van elkaar te onderscheiden zijn. De oorlog is zowel 'de vlam des Hemels' als 'des Hemels taeie roe', zowel de roede als het vuur dat de roede verslindt. Omdat de beproeving en de redding samenvallen en redding al zo lang op zich laat wachten, is het ontstellend zwaar om in die redding te blijven geloven. De vergelijking met Augustus' *pax Romana* die daarop volgt, gaat voorlopig nog niet op. De Maas wijst vooruit naar de bevrijding van Maastricht en een bestand met Spanje door Frederik Hendrik, maar in 1632 had alleen de bevrijding nog maar plaatsgevonden. De boodschap aan de bebloede stedenmaagd, 'leer harden, en swijgh stil,' gaat nog altijd op de voorvechters van de vrede, want die leek verder weg dan ooit.

Stedekroon breekt in alle opzichten met de verbeeldingswerkelijkheid van de lofdichten, om een nieuw beeld te scheppen: van een oorlog die maar niet wil ophouden. Het beeld van vredevorst dat Vondel in zijn vroegste lofdichten van Frederik Hendrik had opgeroepen was in 1632 op geen enkele manier meer geloofwaardig. Culler spreekt van de verlegenheid die lyriek bij de lezer oproept, omdat ze pretendeert een werkelijkheid op te roepen die geen materiële gestalte krijgt. De volte-face van Frederik Hendrik had Vondel in verlegenheid gebracht, omdat het vorstelijke ethos hij in zijn lofdichten had aangeroepen er nu nooit bleek te zijn geweest. Frederik Hendrik had zich geenszins bevattelijk getoond voor Vondels

raadgevingen en de voorstelling van een gelijkwaardige samenwerking door Amsterdam en Oranje in Vondels lofdichten was ingehaald door de realiteit van de politieke verhoudingen. Het was pijnlijk duidelijk geworden dat Frederik Hendrik van Amsterdam als bijdrage aan de buitenlandse politiek slechts oorlogsgelden accepteerde.

Rouwklanken

Vanaf 1632 publiceert Vondel meerdere gedichten die getuigen van oorlogsmoeheid, zoals zijn lijkdichten op gesneuvelde en gestorven edelen: 'Lyckklaght over Ernest Kazimir' (1632; zie WB 3: 382-383), 'Geschreven uyt Maeghdenburg, Aen de Graef van Papenheyn' (1632, zie WB 3: 387) en 'Op het overlyden van Isabella Klara Eugenia' (1633, zie WB 3: 403-404). In deze gedichten is de vredewens onvoorwaardelijk.

Sonja Witstein (1969) heeft drie motieven aangewezen in zeventiende-eeuwse funeraire poëzie: lof (*laus*), rouw (*luctus*) en troost (*consolatio*). De mate waarin en de wijze waarop de motieven worden toegepast karakteriseren het verdriet over de gestorvene. In de lijkklacht op Ernst Casimir bijvoorbeeld, gesneuveld in het beleg van Roermond, ondermijnt Vondel de gemeenplaatsen voor troost door de vreugde over de zege ondergeschikt te maken aan de rouw over Casimirs dood (Witstein 1969, 297-301; Smits-Veldt 1977, 217). Indien een mensenleven zwaarder weegt dan de triomf is oorlogvoering een zinloze bezigheid:

Triomfen, neen, bedroefde nederlaegen,
En schipbreuck, die gaet strijcken met de winst.
De blyschap word verdruckt door 't jammerklaegen.
't Gequetste breyn⁸⁶ weeght meest, de zege minst. (v. 17-20)

De combinatie van motieven kan ook iets vertellen over de identiteit van de gestorvene en diens relatie met de dichter (Witstein 1969, 345-352). Het overheersen van rouw bijvoorbeeld, kan wijzen op een recent en zeer smartelijk verlies, waarbij

⁸⁶ 'Gequetste breyn': dodelijk getroffen hoofd (nl. van Ernst Casimir).

troostende woorden als overmatig rationeel worden ervaren.⁸⁷ Aangezien Vondel geen persoonlijke band had met Ernst Casimir, wijt ik het overwicht van de rouw in dit lijkdicht op Vondels visie dat mensenlevens zinloos werden opgeofferd aan het '[b]edrieglijk lot des oorlooghs' (v. 13).

In tegenstelling tot de lofdichten, waarin de dichter zelf nota bene de oorlogstrom roert,⁸⁸ zijn de lijkdichten allesbehalve opzweepende teksten. De lezers worden niet aangemoedigd de wapens op te pakken, zich te wreken of te verdedigen. Net als *Stedekroon* eindigen alle drie de lijkdichten, na een oorlogsrelaas, in stilte en gelatenheid over zo'n bloedig lot. In 'Lyckklaght over Ernest Kazimir' wordt het beeld van zijn treurende vrouw op de lezer overgebracht:

En treur, gelijk die troosteloze vrouwe,
Dat marmerbeeld, 't welck stom, niet sucht nocht steent. (v. 3-4)

Vondel verwijst hier naar de Griekse koningin Niobe, die uit verdriet over haar vermoorde kinderen in steen veranderde. Iets vergelijkbaars gebeurt in het lijkdicht op de Duitse graaf van Pappenheim,⁸⁹ die omkwam in de Slag bij Lützen. Het gedicht begint als een scheldkanonnade op de wreedheden van de graaf maar eindigt weer in een mismoedige sfeer: 'Die ziel⁹⁰ spoockt om haer bloedt, en 't Vee taelt na sijn hoy' (v. 20). De oorlog versteent en ontmenselijkt, ontnemt iedereen de primaire levensvoorwaarden. In 'Op het overlyden van Isabella Klara Eugenia' ten slotte beschrijft Vondel hoe de strijd tegen de oorlog Nederlanders en Spanjaarden kan verenigen. De Spaanse landvoogdes, die 'socht de heilge Vreë' (v. 6), had zich meermaals ingespannen voor een vredesbestand. Ze wordt door Vondel beschouwd als een kameraad in de strijd tegen de gedeelde oorlogsvijand. De verschillen tussen protestanten en katholieken vallen daarbij in het niet, blijkt als Vondel de katholieke

⁸⁷ Zie bijv. Witsteins (1969) analyse van 'Liick Traenen' op de verdrinkingsdood van de jonge Frederik van de Palts, waarin de consolatio geheel ontbreekt (297).

⁸⁸ Nl. in 'Aen de vrye Nederlanden' (WB 3: 127, v. 24).

⁸⁹ Vondel verbastert zijn naam tot 'Papenheyn', oftewel 'Roomse duivel'.

⁹⁰ 'Die ziel': de ziel van de graaf kan geen rust vinden en dwaalt rond om het ontzielde lichaam.

aartshertogin aanspreekt met: ‘O Kristelijke lamp!’ (v. 45). Vondel stelt de oorlog (‘t wreede krijgsgedrogt’, v. 20) in dit gedicht op precies dezelfde manier voor als eerder in *Verovering van Grol* de Spaanse inquisitie (‘d’Inquisiti ... Twanschapenste gedrogt’, v. 203). Het beeld is gelijk gebleven, maar de allegorische betekenis is verschoven van de Spanjaarden naar oorlog in het algemeen.

Orfisch afscheid van Oranje

In de winter van 1632 op 1633 diende zich een nieuwe kans aan voor Frederik Hendrik om zich aan Amsterdam te bewijzen als vredevorst. Na de verovering van Maastricht verklaarde Isabella zich bereid tot een bestand (Israel 1998, 517-521). Ze vond steun bij Frederik Hendrik en de Staten van Gelderland, Overijssel, Utrecht en zelfs die van Holland, die onder aanvoering van raadpensionaris Adriaan Pauw tot een overeenkomst waren gekomen,⁹¹ maar nog altijd lagen Zeeland, Friesland en Groningen dwars. Bovendien had Richelieu in februari 1633 zijn topdiplomaat Hercule baron de Charnacé naar Den Haag gestuurd om op Frederik Hendrik in te praten (Israel 1990, 94).⁹² Toen de onderhandelingen in april nóg niet rond waren, besloot Frederik Hendrik onder uitdrukkelijk protest van de Staten van Holland tot een nieuwe veldtocht naar Rijnberk, het laatste Spaanse bruggenhoofd aan de Rijn (Smits-Veldt 1977, 231; Israel 1990, 34-35). Hoofds cynische reactie op dit besluit typeert de gekrenkte gevoelens van de ‘trevisten’, de voorvechters van een bestand met Spanje (Smits-Veldt 1977, 236):

⁹¹ Adriaen Pauw, de zoon van Reinier, was een calvinist, maar maakte deel uit van de Amsterdamse vredesfactie, aangevoerd door Andries Bikker (Frijhoff en Prak 2004, 275).

⁹² Israel noemt de burgertwisten weer als belangrijkste motief voor de trage voortgang van de onderhandelingen en, daarnaast, de angst dat Frederik Hendrik de eis van gemengde administratie in de Vlaamse zeehavens zou laten vallen; dit instrument om de tol- en importtarieven van de Vlaamse havens op die van Zeeland af te stemmen, voorkwam dat de Zeeuwse doorvoerhandel zich van Zeeland naar Vlaanderen verplaatste (Israel 1995, 517-518).

De Prins maekt korte mijlen [metten], zien wij bij 't veroveren van Rijnberk: ende leg ick den Franssen ambassadeur wel bril toe te zien, zoo 't waer is, dat men hem naegeeft.⁹³ Want de geen en die 't er voor houden dat hij [Charnacé] ons tot vervolgh des oorloghs heeft opgerujdt, laeten zich verlujden, dat hij den ikker slaght [op de duivel lijkt], die de menschen noch [ook nog] begekt, als hij hen mistroostigh gemaekt heeft. Want (melden zij) nae datmen besloten had te velde te gaen, zoud' hij ons belacht hebben, dat men zoo veel nat gras over hoop haelde, ende in zoo swaere kosten trad, om een Berk te belegheren.⁹⁴

Na de inname van Rijnberk stelde Frederik Hendrik Spanje drie vrijwel onmogelijke voorwaarden voor een bestand: het gezag over de Brabantse Meijerij, garanties over de Vlaamse haventarieven en behoud van de WIC-gebieden in Brazilië. Als Brussel niet binnen één maand zou toegeven zou hij de onderhandelingen stopzetten – wat gebeurde. De Amsterdamse regenten waren razend over dit wurgcontract, want zij waren tot veel grotere concessies bereid geweest (Israel 1995, 520-521). Voor het eerst sinds 1619 ontstond er weer een expliciete verwijdering tussen Frederik Hendrik en de remonstrantse steden (Israel 1995, 521-523; Van Nimwegen 2006, 199). In Amsterdam werd de omslag van de prins in de onderhandelingen als verraad beschouwd.⁹⁵

In dit politieke klimaat stuurde Vondel Constantijn Huygens zijn gedicht 'Vredewensch aen Constantyn Huigens' (1633),⁹⁶ dat wordt beschouwd als de afsluiting van Vondels lofzang op Oranje (Smits-Veldt 1977, 217). Vondel had Huygens al meermaals benaderd in zijn hoedanigheid van secretaris van de prins.⁹⁷ Zo had hij op voordracht van Hooft een gedicht voor het voorwerk van Huygens'

⁹³ 'Leg...nageeft': ik moet de nieuwe Franse ambassadeur de Charnacé beteuterd nageven, dat hij de vredesonderhandelingen terecht tegenwerkte [gezien de Spaanse eisen].

⁹⁴ Brief van Hooft aan Joost Baeck, 6 juni 1633 (Hooft, *Briefwisseling* 2: epist. 576). Zie ook epist. 579.

⁹⁵ De roefdruk van Vondels *Palamedes* in 1634 kan als aanklacht tegen de nieuwe schending van de rechten van de steden door de stadhouder worden beschouwd. Ex. UBA: Vondel 1 C 4: 3. TEMPO bevat maar liefst 122 pamfletten op de bestandsonderhandelingen van 1632-1633.

⁹⁶ Ex: UBA: OTM, verzameling A. Diederichs, 29 B S, nr. 1. Voor de ververwijzing, zie WB 3: 392-293. Smits-Veldt suggereert dat de oorspronkelijke titel 'Vredewench' niet foutief is, maar letterlijk 'vredeswenk' betekent (Smits-Veldt 1977, 222, 240-241).

⁹⁷ Zie Van der Ploeg en Vermeeren 1997, 60; Broekman 2010, 126-127, 165-168.

debuutbundel *Otia* (1625) ingezonden,⁹⁸ hem in 1625 een exemplaar van *Palamedes* doen toekomen (Leerintveld 2009, 167) en in 1627 zijn gedicht ‘Wellekomst’ aan Huygens opgedragen bij diens bezoek aan de Amsterdamse Academie.⁹⁹ Al deze activiteiten waren echter zonder gevolg gebleven. In een gedicht liet Huygens zelfs weten Vondels voordracht van ‘Wellekomst’ als bespottelijk te hebben ervaren.¹⁰⁰

Het wekt dan ook verbazing dat Huygens in augustus 1633 bij Maria Tesselschade Visscher polste of Vondel nog een lofdicht zou schrijven op de verovering van Rijnberk:¹⁰¹

Slaet Vondelen noch vijer, en vatt sijn vonck° noch vonck,	inspiratie
En stelt hij noch wat vlams ter eewicheid te pronck,	
En voert hy noch wat lichts ontrent Oranjes wagen,	
Nu topswaer van Laurier? off wilt hij 't niet meer wagen,	
En reket° liever t' huijs sijn klare° kool in d' ass,	houdt; gloeiende
Dan dat de nijd van tyd syn' viericheit bebass'°	beschimpt
Geeft reden Tesselscha, die d'eerste vriendschapp knoopte,	
Daer ick den dichter duer° versuereloos° af hoopte,	nauwelijks;
Waerom onthout men mij het spel-werck ¹⁰² mij alleen,	onbederfbaar
Dat anderen verheught en andere vertreên?°	vertrappen

Huygens is weer weinig complimenteus over Vondels werk. De aanduidingen ‘vijer’, ‘vlam’, ‘klare kool’ voor Vondels poëzie moeten als neerbuigend worden beschouwd, aangezien Huygens zelf in zijn poëzie altijd een ironische en beheerste toon

⁹⁸ Nl. ‘Op de ledige uren van den Geestrijcken Heere Constantin Huygens’ (WB 2: 527). Zie ook de correspondentie van Hooft en Huygens dienaangaande in Huygens, *Briefwisseling*, epist. 259. Zie ook Leerintveld 1991, 233-235.

⁹⁹ ‘Wellekomst aen den edelen gestrengen Heer Constantyn Huygens, Ridder ende geheymschryver van den doorluchtighsten prince van Oranje’ (WB 2: 817-818).

¹⁰⁰ Huygens noemt Vondel een tweede Warenar. Zie ‘Wan ick mij alle de wonderen gonde’ (Huygens, *Gedichten*, 170). Het is onbekend aan wie dit gedicht is gericht.

¹⁰¹ Zie Huygens, *Gedichten*, 254. Huygens voegt zijn gedicht van 4 augustus 1633 aan Tesselschade bij een brief aan Hooft. Aan Hooft schrijft Huygens: ‘Soo tracht ick se te hooren, is 't mogelick, en soeckse aen de spraek te brenghen, met een' opgeraepte [verzonnen] vraeghe, diens voldoeningh mij min waerd is, dan haer antwoord’ (Huygens, *Briefwisseling*, epist. 810). Zie ook Smits-Veldt 1977, 219, 221.

¹⁰² ‘Spel-werck’: waarsch. Een verwijzing naar Cornelis Plemps *Speldwerk* (1632), een boek over de Nederlandse spelling. Plemp is een vriend van Vondel met trevistische sympathieën.

aansloeg.¹⁰³ Hij kenmerkt Vondels gedichten als controversieel (v. 10) en vreest dat ze daarom voor hem worden achtergehouden. Hij gaat dus niet voorbij aan de kritische inhoud van Vondels lofdichten, zoals Lieven Rens stelt (1979, 94), maar keurt die juist af, terwijl hij er tegelijkertijd wel voeling mee wil houden.

Huygens' vraag aan Tesselschade moet Vondel ter ore zijn gekomen, want hij correspondeerde erover met twee trevistische vrienden, de katholieke advocaat en dichter Cornelius Plemp (1574-1638) en de katholieke componist Cornelis Tymensz Padbrué (1592-1670).¹⁰⁴ Van Plemp ontving Vondel in augustus 1633 het gedicht 'Irenopaegnum' (Schertsdicht op de vrede), waarin een verwijzing naar Huygens voorkomt: 'Zult ge de stoutheid hebben deze grappen ook aan Constantijn te zenden?' (v. 11).¹⁰⁵ In het vervolg van het gedicht bekritiseert Plemp Huygens, omdat die zich van een oordeel over de oorlog zou onthouden, terwijl juist hij zo'n grote invloed had op Frederik Hendrik.¹⁰⁶ Volgens Plemp had iedere dichter een verplichting jegens de vrede en moest Vondel deze nu van Huygens overnemen door Frederik Hendrik zingend voor de vrede in te nemen. Zoals de Griekse held Orpheus met zijn lierklanken alles en iedereen kon betoveren, tot de dieren en de oceanen aan toe, zo zouden poëzie en muziek een oorlogsvorst tot de vrede kunnen bewegen. Dit orfische ideaal verbindt de dichtkunst met parrhesia; de emotionerende werking van poëzie en muziek ontroerde het ethos van de vorst zodanig dat deze werd aangezet tot goed bestuur.

¹⁰³ Over Huygens' poëzie, zie Smits-Veldt 1977, 223; Schenkeveld-van der Dussen 1987, 119-121; Pieters 2014.

¹⁰⁴ Cornelius Plemp was v.a. ca. 1628 bevriend met Vondel, getuige zijn lijkdicht op Vondels zoon (WB 3: 179). Over Plemp zie Van Houdt 2009. Cornelis Padbrué zou later muziek schrijven bij katholieke teksten van Vondel. Over Padbrué, zie 'Biografie Cornelis Thymanszoon Padbrué' (*Muziekencyclopedie*, 2013).

¹⁰⁵ Het Latijn luidt: 'An Constantino has apinas missurus es audax?' Voor 'Irenopaegnum' en de vertaling, zie Sterck 1927, 105-114.

¹⁰⁶ De politieke invloed van Huygens wordt door historici echter minder zwaar ingeschat (Poelhekke 1978, 138; Broekman 2010, 128). In zijn autobiografie *De vita* (ca. 1681) geeft Huygens wel blijk van een orfisch ideaal, maar dan betreft het veeleer de therapeutische werking van het musiceren en het lofprijzen van God (Blom 2003, 2: 251-255).

Vermoedelijk in dezelfde tijd stuurt Vondel ‘Deuntje’ aan Padbrué (WB 3: 405). In dit lied wordt Padbrué voorgesteld als een Orpheus die dieren en vogels kon bezweren: ‘[w]at in vellen schuilt en veeren’ (v. 5). Vondel spoort Padbrué aan om samen met hem Frederik Hendrik tot vrede te manen:

Tymen, zing den oorloogh peis.° tot vrede
Zing, dat Frederick ga slapen,
Zonder harnas, zonder wapen.
.....
Wilje zingen, ick wil rijmen.
O genoeghelicke Tymen,
Zoo mijn zangk geen waarheit derft,
Ghy zult zingen, als ghy sterft (v. 16-18, 25-28)

In ‘Deuntje’ is Vondels roep om vrede, die door de Amsterdamse oorlogspolitiek allengs in de verdrukking was geraakt, weer teruggekeerd. Volgens Vondel is Thymen het aan zijn orfische krachten verplicht om deze voor de vrede aan te wenden. In de slotregels wijst hij op deze roeping door te stellen dat Thymen zingend ten onder zal gaan. In oorlogstijd moet hij zijn krachten inzetten om de prins tot vrede te bewegen. Er is niets bekend van een vredesgedicht van Padbrué, maar Vondel liet Huygens’ aanmoediging om het parrhesiastische spel weer op te pakken niet onbeantwoord. Omdat Frederik Hendrik zich niet ontvankelijk had getoond voor zijn lyriek, richtte Vondel zich ditmaal tot de vraagsteller. Hij stuurde Tesselschade het gedicht ‘Vredewensch’, waarin hij haarfijn uitlegt waarom hij geen lofdichten meer schrijft:

Wat portghe my dat ick den leeuw ophits,
Die al te heet op ’t sorgelycke° spits gevaarlijke
Sich selven waeght in veldslagh en voor vest,
En sleept den roof in syn doorluchtigh nest? (v. 5-8)

Vondel wil de prins niet langer aanmoedigen om zichzelf in levensgevaar te brengen. In tegenstelling tot voorgaande gedichten, is de verbeelding van Frederik Hendrik hier overwegend negatief; de dappere leeuw strijd al te vurig en wordt beschuldigd van roofzucht. Vondel suggereert dat de prins niet ten strijde trekt voor de vrede, maar om

buit. Als Vondel de oorlog ‘een woest verslindend dier’ (v. 24) noemt, blijft ambigu of hij Frederik Hendrik zelf bedoelt, als leeuw, of dat hij hem juist waarschuwt om het vege lijf te redden van het oorlogsmonster. De invloed van Plemp is aanwijsbaar halverwege het gedicht, waar Vondels Huygens aanspoort om Frederik Hendrik een halt toe te roepen:

’t Is veiligst dat ghy den Nassauwer stuit,
Op synen toght: dies stel uw gulde luit,
En streel den held, dat het gemoed bedaer,
En vre verkies voor oorloogh en gevaer. (v. 17-20)

Hier wordt Frederik Hendrik voorgesteld als een onstuitbare kracht die door Huygens’ luit misschien kan worden bedaard. Misschien, want in de tweede helft van ‘Vredewensch’ beschrijft Vondel de oorlog als een onontkoombaar noodlot:

Soo moeten wy het draegen met gedult,
En achten ons rampsaligh buiten schuld. (v. 35-36)

De verbeelding van Frederik Hendrik in het gedicht als een beest en een onstuitbare kracht suggereert dat, als er iemand is die dit onrechtvaardige lot belichaamt, dat Frederik Hendrik zelf is. Het is Vondel althans niet gelukt om in die schijnbaar onmenselijke figuur een ethos te ontwaren of aan te roepen. De prins sloeg de Amsterdamse vredeswens willens en wetens in de wind; dan treft Amsterdam inderdaad geen blaam.

Vondel ondertekent het gedicht met ‘Juste’, een woordspeling op Joost en het Latijnse woord voor ‘rechtvaardig’. Dit woord roept het contrast op met de onrechtvaardigheid van de oorlog voor de Nederlandse burgers. Terwijl het volk snakt naar vrede, beschikt het ‘lot’ anders (v. 25). Gerechtigheid, zoals Vondel het in de Voorrede van *Palamedes* had omschreven, betrof het handelen van bestuurders in het belang van de staat en haar burgers. Frederik Hendrik, die zijn oren had gesloten voor de belangen van de burgers had bij Vondel afgedaan.

Besluit

Na 1633 staakte Vondel zijn charme-offensief in de richting van Oranje. Hij liet het verdrag met Frankrijk (1635), de verovering van Schenkenschans (1636), Breda (1637), Sas van Gent en Hulst (1639), het nieuwe stadhouderschap van Groningen en Drenthe (1640) en de geboorte van acht nieuwe kinderen onbezongen. Duits (1990) meent dat Vondel zich niet van Frederik Hendrik had afgewend, maar dat de jaren dertig nu eenmaal weinig gelegenheid boden voor lofdichten en, anderzijds, dat Vondel Frederik Hendrik in verschillende teksten indirect wel degelijk lof toedichtte (178). Mijns inziens echter, tonen die teksten in de eerste plaats aan dat Vondel de prins niet direct heeft geprezen. Pas in 1646, wanneer Frederik Hendrik de besprekingen voor de vrede van Münster aanvangt, draagt Vondel zijn proza-vertaling van de *Aeneis* op aan Huygens en Frederik Hendrik. Het is de feitelijke bekroning van het orphische initiatief en van de ‘heirbaen van August’ die moest eindigen in het sluiten van de oorlogspoorten (Reinders en Blom 2011).

In dit hoofdstuk heb ik willen laten zien dat de polyfonie van Vondels lofdichten verband hield met de gedecentraliseerde politieke structuur van de Republiek, die zich in de oorlog tegen Spanje manifesteerde als een dynamische onderhandelingscultuur, waarbinnen de machtsverhoudingen vrij plotseling konden veranderen. Ik heb me gericht op de dialoog tussen Frederik Hendrik, als stadhouder van Holland en aanvoerder van het Staatse leger, en de staatsgezinde regenten van de stad Amsterdam, zoals die is verbeeld in Vondels lofdichten en omringende teksten. In de lofdichten creëerde Vondel ruimte voor een gelijkwaardige discussie over de binnen- en de buitenlandse politiek tussen Frederik Hendrik en de Amsterdamse regenten.

Vondel speelt in de lofdichten een spel van parrhesia met Frederik Hendrik. Door de prins in de lofdichten te verheerlijken als een vorst deed Vondel een appel aan diens vorstelijke ethos, teneinde zichzelf als parrhesiast hoorbaar te maken en de belangen van de Amsterdamse burgers en regenten naar voren te kunnen brengen.

Vondel daagde Frederik Hendrik uit om zich open te stellen voor de belangen van de remonstranten, maar de prins heeft zich op geen enkel moment laten verleiden tot deelname. Hij liet zelfs niet blijken dat hij de lofdichten ontving. De opname van *Begroetenis* in de prinselijke bibliotheek en Huygens briefgedicht aan Tesselschade geven weliswaar aan dat er in Den Haag kennis werd genomen van Vondels werk op Oranje, maar voor het welslagen van een parrhesiastisch appel is meer nodig dan dat.

In de lofdichten verbeelde Vondel Oranje en Amsterdam als gelijkwaardige partijen in de gezamenlijke strijd tegen Spanje en in gedichten voor een Amsterdams publiek stelt hij de prins zelfs voor als beschermheer van de staatsgezinde belangen. Dat de verhoudingen in de lofdichten anders lagen dan in het politieke domein bleek toen Frederik Hendrik zich in de vredesonderhandelingen met Spanje van 1631 en 1633 tot tweemaal toe weinig aan de Amsterdamse regenten gelegen liet liggen. De verbeeldingswerkelijkheid van de lofdichten, geënt op het vorstelijke ethos van de prins, was niet bestand tegen deze publiekelijke contractbreuk. De wijze waarop Frederik Hendrik een doorbraak in de vastgelopen bestandsonderhandelingen forceerde is weer een voorbeeld van de wijze waarop de flexibiliteit van de stadhouder politieke voortgang mogelijk maakte in de Republiek (zie hoofdstuk 1, 89).

Het briefgedicht van Huygens blies het parrhesiastische spel voor de laatste maal nieuw leven in, en Vondel speelde weer mee. In 'Vredewensch' verbeelde hij Frederik Hendrik als een kracht die zich ongehinderd door een geweten een weg baande door het politieke domein van de Republiek. Hij daagde hem uit dit beeld te weerleggen, maar ook ditmaal antwoordde Frederik Hendrik niet. Geen wonder dat Vondel zich in de jaren die volgden tot een ander publiek ging richten. Hij zou zich herbezinnen op de mogelijkheden die het dichterschap hem boden om in de samenleving een ethisch verschil te maken. In de volgende hoofdstukken zal ik laten zien dat Vondels keuze voor het treurspelgenre kan worden begrepen als een onderzoek naar een vorm die uitdrukking geeft aan de politieke meerstemmigheid in de Republiek door ruimte te bieden aan een collectief ethos – niet dat van de vorst maar van een menigte.